

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXII

**ЗА ПРОЦЕСА НА ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯ НА *ЕДИН*
В ПОЛЕТО НА НЕОПРЕДЕЛЕНОСТТА**

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**ON THE QUESTION OF THE GRAMMATICALISATION OF *EDIN*
IN THE FIELD OF INDEFINITENESS**

Krasimira Aleksova
Sofia University “St. Kliment Ochridski”

Резюме. В статията се актуализира въпросът дали *един, една, едно, едни* в българския език представляват граматикализиран неопределителен член, изразяващ специфична неопределеност. В търсенето на отговор се прилага принципът на облигаторността, разглеждат се семантичните признаци и ограниченията в употребите, а освен това се съпоставят няколко йерархически модела на разволя на неопределителния член и се търси спецификата на българския модел.

Ключови думи: граматикализация, облигаторност, неопределителен член, специфична неопределеност, референтност, генеричност

Abstract. This research article revisits the linguistic problem of whether *edin, edna, edno, edni* in the Bulgarian language are forms of a grammaticalised indefinite article which expresses the meaning of ‘specific indefiniteness’. In order to achieve the objectives of my research, I apply the principle of obligatoriness when examining *edin, edna, edno, edni*’s semantic features and usage limits. In my article, I also present and compare some hierarchical patterns related to the development of the indefinite article in Bulgarian and attempt to determine its specific features.

Keywords: grammaticalization, obligatoriness, indefinite article, specific indefiniteness, reference, genericity

1. Въведение

Основната задача на настоящата работа е да актуализира проблема за граматикализацията на *един, една, едно, едни* в полето на неопределеността в съвременния български език. Конкретната цел е да се потърси коя от следните три възможности се подкрепя от езиковите факти: *един* е граматикализиран показател в полето на неопределеността (неопределителен член), *един* е граматикализиращо се средство (в настоящото състояние на езика се наблюдава етап от процеса на неговата граматикализация), *един* е лексикален детерминатор (неопределително местоимение). Очертаните три перспективи засягат въпроса за статуса на *един, една, едно, едни* в съвременния български език. Достигането до отговор предполага да се обвърже концепцията за граматическото в контраст с неграматическото в езика с вижданията за граматикализацията като процес, характеризиращ се с етапи и фази, засягащи както формата, така и значението. Този въпрос не може да се разреши и без опиране върху функционално-семантичните и комуникативно-прагматичните аспекти на проблема.

Натрупаната научна литература за неопределеността/определеността в българския език е значителна, като ключово място в нея заемат различията във вижданията на авторите не само за семантичните признаци, изразявани от *един*, но и за статуса му. От мнението за функциите на *един, една, едно, едни* – лексикален или граматически детерминатор, зависи и определянето на състава на граматическата категория, дефинирана като ‘неопределеност/определеност’ или ‘детерминация’. Настоящата работа няма за цел изчерпателно да съпостави множеството гледни точки в българистичната научна литература по въпроса, а да обобщи подходи и решения. Това е необходимо, за да се очертае мястото на *един* в семантичната сфера на неопределеността (или според някои автори – определеността) в българския език, да се обсъди статуса му като носител на релевантни диференциални признаци чрез облягане върху свойствата на граматическите значения.

Изпълнението на основната задача предполага във втората част на настоящия текст да се акцентира върху разграничаването на граматическото от неграматическото в езика чрез облигаторността като критерий. Поставя се и въпросът дали съществуват ограничения на този критерий и каква е връзката му с процеса на граматикализация. Също така във втора част граматикализацията се конкретизира чрез два йерархични модела на семантичния развой на неопределителния член в междуезиков аспект. В третата част се съпоставят някои гледни точки за семантичните признаци, изразявани от именни групи с *един, една, едно, едни* в българския език, за да се разгледат в четвъртата част варианти за семантичния развой на *един* според богатата литература по въпроса. А това е необходимо, за да може да се коментират употребите на *един* в българския език, които представляват значими етапи в разволя от числително име до неопределителен член: показател за специфична неопределеност (пета част), генерични и предикатни употреби (шеста част), без да се пропуска проблемът за видовете ограничения на облигаторността (в пета част).

2. Граматическото : неграматическото в езика, облигаторността и процесът на граматикализация

Различаването на граматическите от неграматическите значения в даден език в най-честия случай се опира на един значим критерий, на който се приписва статусът на самостоен, макар че е възможно да бъдат посочени и други, съпътстващи, но несамостоятелни критерии (напр. граматичните значения притежават по-висока степен на абстрактност, по-широка употреба и съчетаемост с други значения, което се отразява на тяхната регулярност). Като такъв самостоен критерий множество изследователи разглеждат облигаторността (задължителността). Когато става въпрос за нея, най-често се цитира виждането на Р. Якобсон, че основното различие между езиците се състои не в това кое може или не може да бъде изразено, а в това какво задължително трябва или не трябва да се съобщи от говорещите (Якобсон/Jakobson 1985, 233).

Под ‘облигаторност’ се разбира задължителен избор, който говорещият даден език прави, между взаимоизключващи се значения, кодирани като граматична категория за даден клас думи. Това разбиране е ясно подчертано от Вл. Плуноян: „задължително се явява, строго казано, не самото значение, а някакво множество от взаимоизключващи се значения, в което то влиза“ (прев. мой – К.А.) (Плуноян/Plungjan 2011, 107). Подобна идея се съдържа и в определението на Ю. Маслов: „Ако в един език дадено семантично различие се е оформило в граматическа категория, то езикът в сферата на действие на тази категория вече не може да остави неизразено това различие. Дължни сме да използваме граматическата категория във всички случаи на употреба на „подвластните“ ѝ думи, т.е. дължни сме да избираме една от грамемите на тази категория всеки път – дори там, където за смисъла различието между съответните значения не е съществено“ (прев. мой – К.А.) (Маслов/Maslov 1978, 26).

Вл. Плуноян представя две условия за наличието на морфологическа облигаторност: първо, значението да притежава свойството категориалност, т.е. да влиза в дадена категория с поне още едно значение, с което да е синтагматично несъвместимо, второ – категорията да е задължителна, т.е. да съществува клас словоформи, всяка от които да изразява само едно значение от тази категория. Облигаторността се сочи от автора като значимо свойство на прототипичната граматическа категория, представляваща компактно множество от взаимоизключващи се задължителни морфологически показатели, образуващи парадигма с ясна структура (Плуноян/Plungjan 2011).

Въпреки че облигаторността се издига като самостоен критерий за разграничаване на граматическото от неграматическото в езиковата система, оказва се, че границата между двете не е рязка. Съществуват явления, които доказват наличието на преходна зона, която според Вл. Плуноян може да се дефинира като „граматическа периферия“: неморфологично изразяване на граматични значения (аналитичните конструкции със спомагателен глагол или частица), квазиграмеми (регулярни, но незадължителни морфологични значения), имплицативна реализация на грамеми тогава, когато грамемите на една категория блокират появата на грамемите на друга, и ограничени (час-

тично) задължителни значения, чиято реализация се блокира от контекста, като този случай се назовава „контекстна вытеснимост“ (Плунгян/Plungjan 2011).

За настоящата работа от значение е първият тип ограничения на облигаторността – неморфологичното (т.е. неафиксалното) изразяване на граматични значения, и последният – контекстовото изключване, тъй като разглеждането на употребите на *един* се представя и в зависимост от контекста и взаимодействието с различни подкласове в рамките на съществителното име. Първият тип ограничения са значими за реализацията на поставените в тази работа задачи, тъй като за разлика от определителния член, който в българския език е завършил процеса на трансформация от лексикално средство в полуаглютинативен формант, част от синтетичната словоформа, то *един* не споделя подобен формален развой. Съществуването на конструкции с частици и спомагателни глаголи, изразяващи несинтетично граматични значения, се свързва с относително по-късното възникване на граматическите значения. Тяхната поява е резултат от процеса, който се дефинира като ‘граматикализация’, разбирана най-вече като ‘морфологизация’, т.е. преход на неграматични значения в граматични, изразяващи се вътре в пълнозначната дума чрез релационни афикси.

През последните три десетилетия тематиката, свързана с граматикализацията (а и с деграматикализацията и лексикализацията), се отличава с интензивност на изследванията. Съвременната актуализация на термина ‘граматикализация’ може да бъде открита у Кр. Леман (Леман/Lehmann 2002), който се опира на А. Мейе (Мейе/Meillet 1912), Курилович (Курилович/Kurilovich 1965) и др., за да представи вижданията си. Според Леман граматикализацията трябва да се разбира като процес, в който нещо става по-граматично. Даден елемент може да принадлежи на граматиката в по-голяма или в по-малка степен, а терминът ‘граматически’ (а и ‘граматичност’) би трябвало да означава според учения степента на граматикализация, която един елемент е достигнал (Леман/Lehmann 2002, 8). В тази връзка Леман подчертава, че граматикализацията е не само процес на промяна на лексикални единици в граматически, но също така преминаване от елемент с по-ниска степен на граматикализация към елемент с по-висок статус на граматикализираност (Леман/Lehmann 2002, 10).

Леман също търси критерий, който може да се приложи, за да се определи дали даден елемент е граматикализиран, или не. Следвайки Р. Якобсон (Якобсон/Jakobson 1985) и И. Мелчук (Мелчук/Mel'čuk 1976), Леман посочва, че това е облигаторността. Въпреки че я приема, ученият не смята, че тя има статуса на абсолютен критерий. Леман уточнява, че облигаторността е във връзка с контекста, т.е. „нещо може да е облигаторно в един контекст, опционално в друг и невъзможно в трети“ (Леман/Lehmann 2002, 10). Това разбиране се различава в известна степен от представените по-горе виждания на Вл. Плунгян, който от своя страна говори за преходни зони, за граматическа периферия, в която влиза обаче не само влиянието на контекста (вкл. т.нар. „контекстна вытеснимост“), но и за още 3 случая на ограничаване на облигаторността.

употреба като генеричен субект, трето, употреби в модален и в негативен контекст (Гивон/Givón 1981, 49).

От своя страна Б. Хайне, опирайки се и на работата на Гивон от 1981 г., представя каноничните процедури, характеризиращи еволюцията от числително име до неопределителен член, в три аспекта: неграматически/граматически статус (изходно положение числителното *one* – крайна фаза неопределителния член *one*), форма (развой от свободна дума до клитика > афикс), на ниво фонетични промени (от пълна, т.е. непроменена форма, до фонологично редуцирана форма) (Хайне/Heine 1997, 76). Изследователят представя модел на граматикализацията на неопределителния член с 5 етапа, които смята, че оформят междуезикова импликационна скала. Етапите не са дискретни единици, тъй като са възможни застъпвания от различен вид. Затова и моделът е наречен *Overlap model of grammaticalization* (Хайне/Heine 1997, 74). Еволюцията лексикално средство – граматично средство (т.е. неопределителен член) според Хайне включва множество контекстуално зависими семантични промени и именно те са оформени като етапи. Първият етап от градуалната еволюция на неопределителния член е числително име, вторият етап – презентативен маркер (въвеждане на нов елемент/партиципant, неизвестен на слушащия), третият – маркер за специфичност (промяна към изразяване на партиципant, познат за говорещия, представен като непознат за слушащия), четвъртият етап – маркер за неспецифичност (референциалната отнесеност на партиципanta не е актуална нито за говорещия, нито за слушащия), петият – генерализиран артикъл (явяващ се с всички видове имена, неограничен в рамките на имена в ед.ч., а употребяващ се и в мн.ч., и с неброими съществителни) (Хайне/Heine 1997). Първият етап у Хайне отговаря на първия у Гивон, вторият и третият – на втория етап у Гивон (неопределителен детерминатор), а четвъртият и петият – на третия у Гивон (неопределителен член).

Посочването на тези две гледни точки за етапите на граматикализацията на неопределителния член е необходимо, защото прилагането на признаците на граматикализацията от т.нар. канонически тип към именни фрази с *един* в българския език сочи, че липсва промяна във формата. *Един* заема първа позиция в именната група, независимо от броя на определенията. След като формална промяна липсва, то следователно при изследване на проблематичния въпрос за граматикализацията на *един* вниманието трябва да бъде насочено именно към промените в значението (към т.нар. процес на семантично обезцветяване), към разширяването на употребите и на класовете, с които *един* влиза в съчетание, и не на последно място – към въпроса за obligatorността. Именно тези проблеми се обсъждат в следващата част.

3. Семантични признаци, изразявани от именните фрази с *един*

От семантична гледна точка очертаването на фазата, до която е достигнал развой на *един*, *една*, *едно*, *едни* в процеса на граматикализацията, зависи от отговора на въпроса доколко в именните фрази с *един* се наблюдава сочено-

то от Дж. Байби генерализиране на значението и придобиване на по-висока степен на абстрактност, което отговоря на търсеното от Гивон семантично обезцветяване. Затова първият аспект, който трябва да бъде разгледан с цел изясняване на проблема за граматикализацията (или проблемната граматикализация) на *един*, е изразяваното значение.

В тази работа не се изследва преминаването от първия към втория етап според вижданията и на Гивон, и на Хайне (при Гивон от числително към детерминатор за неидентифицираност, а при Хайне от числително към презентативен маркер и/или маркер за специфичност) за разлика напр. от работата на Гайст (Гайст/Geist 2012). Вниманието тук е концентрирано върху етапа на индефинитния детерминатор. Прегледът на мненията за семантиката на именните фрази с *един*, *една*, *едно*, *едни* насочва към отговор на въпроса дали този етап на граматикализацията на *един* в българския език е достигнат.

В българистичната научна литература диференциращите значението на артиклите семантични признаци притежават различен характер – когнитивен, логико-семантичен и комуникативно-прагматичен, което отговаря на сложния характер на детерминацията. Когнитивен характер има опозицията *нереферентност* : *референтност*, която според Р. Ницолова отразява отношението *референт* : *свят*: „При референтната употреба съществува в реалния или в някакъв възможен свят предмет, който се съотнася с именния израз с член“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 86). Подобна дефиниция за референтността дава В. Маровска, акцентираща върху отношенията между елементите езикова форма, реален/въображаем свят и комуниканти: „... връзка, наложено чрез словото отношение между езиковата форма, явленията от реалния или въображаемия свят, които тя отразява, и комуникантите“ (Маровска/Marovska 2013, 73). В. Зидарова подчертава: „Референтността предполага съществуване на конкретен обект/индивид, за когото се отнася изказването. Референтни са имената (фразите), съотнесени с конкретен индивид/елемент от екстенционала“ (Зидарова/Zidarova 2018, 32). Референтността и *нереферентността* са обвързани със семантичната структура на изречението – докато референтните именни фрази са аргументи (в синтактичен аспект подлог и допълнение) и адюнкти (обстоятелствени пояснения), то *нереферентните* именни фрази са предикати (Ницолова/Nitsolova 2008, 86).

В аргументна позиция разграничаването на семантиката на именните фрази с *един* от значението на нулевия член и на определителния член се опира в някои трудове върху признаците ‘специфичност’ и ‘определеност’, изграждащи опозициите ‘*неспецифичност* : *специфичност*’ и ‘*неопределеност* : *определеност*’ (вж. напр. у Буров/Burov 2004; Ницолова/Nitsolova 2008). Първата опозиция има когнитивен характер, тъй като референтът се означава или чрез неговите родови, или чрез индивидуалните му признаци. В. Станков излиза от виждането, че „специфичните именни групи имат за цел да въведат в речта един отделен референт“ (Станков/Stankov 1995, 135). К. Молле разработва задълбочено въпроса за специфичността в чуждестранното и българското езикознание (Молле/Molle 2015, 2017), като тук ще посоча най-общото разбиране, което авторката представя: „като най-обща и може

би класическа дефиниция се налага онази, при която с признака [+ *specific*] се маркират именните фрази, отнасящи се за индивидуализирани конкретни обекти, чието съществуване (реално или хипотетично) не подлежи на съмнение, а с признака [- *specific*] се маркират фразите, чийто потенциален референт съществува в дадено множество, но не може да бъде установена пряка връзка между него и именната фраза, тъй като в момента на изказването такава връзка липсва – изборът на обекта-референт тепърва предстои“ (Молле/Molle 2015, 62).

Втората опозиция е прагматична, тъй като говорещият субект е този, който представя референта като неопределен или определен за съкомуникатора. Други автори предпочитат опозицията ‘неидентифицираност : идентифицираност’ на обекта от участниците в акта на комуникацията (вж. Станков/Stankov 1995, 93), като идентифицираността може да е двустранна (и за говорещия, и за слушащия) или едностранна (само за говорещия).

Приемането на първите два семантични признака определя именните фрази с *един* като носители на референтност, специфичност и неопределеност. Тъй като В. Станков включва като релевантни в своя модел на граматичната определеност/неопределеност освен ‘референтност’ и ‘идентифицираност’ (едностранна и двустранна), още и признаците ‘тоталност’ и ‘сигнификативност’, то именните фрази с *един* (*Влезе едно дете*) се оказват маркирани с признаците ‘едностранна идентифицираност’, ‘тоталност’, ‘референтност’ и немаркирани по ‘двустранна идентифицираност’ и ‘сигнификативност’ (Станков/Stankov 1995, 104). М. Лакова присъединява именните фрази с *един* (*Вчера тук идва един студент, Дойдоха едни студенти*) към индефинитните фрази (Лакова/Lakova 1983). Т. Шамрай, изхождайки от виждането, че основните признаци са ‘дискретност’ и ‘лимитираност’, характеризира *един* като „лексикално средство за изразяване на значението лимитираност“ (Шамрай/Shamray 1989, 87).

Друга гледна точка застъпва Ил. Гаравалова, следвайки възгледите на Г. Герджиков. Тя представя морфологичната категория ‘неопределеност/определеност’ като организирана само върху опозицията по признака ‘идентифицираност’. На синтактично равнище обаче двамата учени различават още един признак – ‘обособеност’ (Гаравалова/Garavalova 2003, 174–175). Признакът ‘обособеност’ разграничава обекта от общия клас, превръща го в конкретен референт, тъй като в случаи от типа *В стаята влезе един студент* между означаваното и неговия денотат има едно еднозначно отношение (вж. повече у Гаравалова/Garavalova 2014, 46). Опозицията по признака ‘обособеност’ не е морфологизирана, защото *един*, изразяващ ‘обособеност’ и ‘неидентифицираност’, няма статута на неопределителен член.

Тук е мястото да се посочи, че не всички изследователи на категорията ‘неопределеност/определеност’ у нас смятат, че именните фрази с *един* се ситуират в полето на неопределеността. Според Й. Пенчев *един* носи значението ‘едностранна определеност’ – определеност на предмета за говорещия и неопределеност за слушащия. В този случай се различават два вида определеност: индивидуализираща определеност с определителен член и неиндивидуализираща определеност с *един* (Пенчев/Penchev 1984). Ив. Куцаров

смята, че ако се приеме наличието на *един* като член, то той не трябва да бъде назоваван „неопределителен“ (Куцаров/Kutsarov 2007, 450). Допускайки освен двучленната организация на категорията ‘неопределеност/определеност’, и друг възможен вариант за нейното структуриране „при отчитане на т.нар. „неопределителен член“ (Куцаров/Kutsarov 2007, 453), ученият представя опозицията ‘неконкретност’ (*книга*) : ‘конкретност’, в рамките на която разграничава ‘двустранна идентифицираност’ (*книгата*) и ‘едностранна идентифицираност’ (*една книга*). Така именните фрази с *един* изразяват грамемата ‘едностранна идентифицираност’ (индивидуална едностранна идентифицираност) – *Потърси те един човек*, и генеричност в рамките на ‘едностранната идентифицираност’ – *Един шофьор не би направил това* (Куцаров/Kutsarov 2007, 453). В. Маровска последователно аргументира виждането, че в рамките на маркираната грамема ‘определеност’ в двучленната категория ‘определеност : неопределеност’ съществува субграмема с формален показател *един*, маркиран с признака ‘едностранна определеност’, която е корелат на субграмемата ‘двустранна определеност’. Авторката посочва, че употребата на термина ‘специфична неопределеност’, възприет от англоезични изследвания, не отговаря на реалната езикова ситуация (Маровска/Marovska 2013, 158).

Присъединяването на именните фрази с *един* към определеността или неопределеността зависи от решението коя от двете позиции, гледни точки на говорещия се приема за релевантна: гледната точка на говорещия за самия себе си, за собствените си знания за обекта – в този случай значимост придобива ‘едностранната определеност’ на обекта за самия говорещ, или гледната точка на говорещия за слушащия, за неговите знания за обекта – в този случай значим е признакът ‘едностранна неопределеност’. Би могло да се каже, че и двете гледни точки са допустими, доколкото ‘неопределеност : определеност’ е опозиция от комуникативен тип, която е свързана с два от основните елементи на комуникативния акт – говорещия и слушащия. Същност обаче говорещият създава своето съобщение с цел общуване – съобщаване, питане, изразяване на оценка, отношение, емоция и т.н. Това е същностна черта на комуникацията, затова от двете очертани позиции релевантна е тази, която отчита гледната точка на говорещия за знанията на слушащия, т.е. тук се приема втората гледна точка.

Първата гледна точка, водеща до присъединяване на именните фрази с *един* към полето на определеността, се издига, когато говорещият трябва да избира между индивидуализираща и неиндивидуализираща определеност, т.е. ако индивидуализацията (според мнението на Й. Пенчев) е релевантен диференциален признак в рамките на определеността. Какъв статут има формалният показател *един* на едностранната определеност според учените, застъпващи тази позиция. За Й. Пенчев *един* е местоименна дума (Пенчев/Penchev 1984, 75), а за В. Маровска формант за ‘едностранна определеност’ или член *един*, тъй като авторката приема, че категорията е тричленна – „Нашите наблюдения (пък и анализите на самия В. Станков в някои от другите му работи) обаче ни насочват към констатацията, че както и да дефинираме конструкциите с *един*, те при всички случаи са доста по-различни от синтаг-

мите без членна морфема и затова ще приемем тернарното диференциране (вкл. терминологично), свойствено на последните изследвания за *определеността* и *неопределеността*: синтагми с определителен член, с член *един* и неопределени (или с нулев член)“ (вж. Маровска/Marovska 2013, 170).

И при двете очертани позиции – *един* като формален показател за специфична неопределеност и *един* като показател за едностранна определеност, остава актуален въпросът за облигаторността. Той се повдига тук, защото, ако се обърнем към посочените от Вл. Плунгян (а и не само от него) условия за наличие на морфологическа облигаторност, първо се изисква значението да притежава свойството категориалност – да влиза в категория с поне още едно значение, с което да е синтагматично несъвместимо. И при двете мнения авторите се стремят да аргументират синтагматичната несъвместимост – в единия случай между определителния член и синтагмите с *един*, в другия случай между нулевия член и фразите с *един*, изразяващи специфична неопределеност. Във втория случай аргументацията в научната литература се отличава с по-широко разгръщане – търсят се контексти със задължителна употреба на *един* или пък обратното – с факултативност на *един*.

Въпросът за факултативността или облигаторността на *един* интересува и изследователите, които смятат, че категорията се изгражда върху една опозиция и е двучленна, т.е. които приемат, че *един* няма функциите на средство за изразяване на граматическо значение в рамките на категорията ‘неопределеност/определеност’. Вариациите в тази група виждания също е немалка, но обединяващ център е виждането, че *един* не е граматикализиран неопределителен член, а има статут на неопределително местоимение (напр. Стоянов/Stoyanov 1980; Гинина/Ginina 1987 и др.), на лексикален детерминатор (вж. Зидарова/Zidarova 2018).

Обзорът на основни гледни точки за семантичните признаци, носени от именни фрази с *един*, *една*, *едно*, *едни* с нenumерално значение, показва, че в българския език от семантична гледна точка фазата *маркер за специфичност* е достигната. Ще подчертая, че става въпрос за семантиката, а не за отговор на въпроса дали става въпрос за граматикализирано средство.

4. Варианти на семантичен развой

Обобщеното представяне на гледните точки за изразяваните от именните групи с *един* семантични признаци хвърля светлина върху възможните сценарии за семантичния развой на *един*, *една*, *едно*, *едни* в българския език:

– бройно числително име > неопределително местоимение (лексикален детерминатор)

(За статут на *един* като неопределително местоимение напр. Стоянов/Stoyanov 1980, Гинина/Ginina 1987, за неопределително местоимение с два лексикално-семантични варианта Зидарова/Zidarova 2018. За *един* като средство в периферията на функционално-семантичното поле на категорията ‘положение’ вж. Куцаров/Kutsarov 2007, 451. За *един* като синтактичен определител на думата вж. Гаравалова/Garavalova 2003, 2014),

– бройно числително име > неопределителна частица
(За статута на *един* като неопределителна частица вж. Георгиев/Georgiev 1967/1978),

– бройно числително име > особен маркер за неопределеност
(За статута на *един* като особен маркер за неопределеност вж. Чакърова/Chakarova 2004. Авторката смята, че *един* не е достигнал абстрактността и граматикализацията на неопределителния член, но и не може да се приеме за чисто неопределително местоимение, защото притежава по-висока степен на абстрактност. В българския език той се явява маркер за специфична неопределеност, а в някои контексти и маркер на неспецифична неопределеност (Чакърова/Chakarova 2004),

– бройно числително име > тенденция към граматикализиране на *един* като член

(За *един* като неопределителен член с факултативен характер вж. Маслов/Maslov 1956, за тенденция към прерастване на неопределителното местоимение *един* в неопределителен член вж. Иванчев/Ivanchev 1978, за *един* като местоимение артикъл вж. у Ревзин/Revzin 1978, за едно от значенията на *един* като неопределителен член вж. у Лакова/Lakova 1997–1998, но също така и за незавършеност на граматикализацията на *един* като формант за едностранна определеност вж. Маровска/Marovska 2013.),

– бройно числително име > неопределителен член

(За *един* като неопределителен член вж. Буков/Буков 2004; Стаменов/Stamenov 1985, 1987, за неопределителен член, имащ определена степен на граматикализация, вж. у Ницолова/Nitsolova 2008, за *един* като неопределителен член, представляващ системно морфологично средство, вж. у Станков/Stankov 1995).

Достигането до етапа *маркер за специфичност* (по класификацията на етапите у Хайне/Heine 1997) насочва към изразяваната семантика, но не и към начина ѝ на изразяване – по неграматичен (лексикален) или по граматичен път (неопределителен член). По отношение на българския език този етап се свързва според една от очертаните по-горе гледни точки с функционирането на *един* като неопределително местоимение (вж. още и в онлайн изданието на „Речник на българския език“ – <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/един/>), а според друга – с прехода му към неопределителен член или според други учени с функционирането му като неопределителен член.

Възможно ли е да се отговори на въпроса дали *един* представлява неопределително местоимение (близко до значението на *някакъв*), или е граматически показател за специфична неопределеност, като се потърси съществува ли взаимозаменяемост между *някакъв* и фразите с *един* в значими групи контексти? Подобни съпоставки не са непознати, напр. когато се обсъжда дали съществуват омоними неопределително местоимение и неопределителна частица *един* (вж. Георгиев/Georgiev 1967/1978), когато се коментира взаимозаменяемостта между употреби на *един* и на *някакъв* (напр. Стаменов/Stamenov 1987), когато се представят конкурентни употреби на *някакъв* и *един*, а и на *някой* и *един* без никаква промяна, без съществена промяна или с промяна на смисъла – Осенова/Osenova 2002, 73–77). Този подход би могъл да докаже в

каква степен *един* и *някакъв* се доближават семантично, донякъде дали *един* в семантично отношение има по-абстрактно значение, но не и дали *един* е граматикализирано средство.

П. Осенова, присъединявайки се към мнението на В. Станков (Станков/ Stankov 1995), доказва, че контексти без промяна на смисъла са тези, в които *един* и *някакъв* изразяват признаците [+едностранна идентифицираност], [-известност] (предварителна идентификация на обекта от говорещия) и [+фиксираност] (отнасяне към конкретен, единичен референт). Такива контексти са налични при ситуации, в които говорещият представя референта като идентифициран в момента, напр. „*На другата заран отидох в „Корекор“ за грим. Пред вратата **някакъв/един** мъж молеше високо да му продадат долари (Д. Петрунова)*“, както при употреби пред абстрактни имена („*И все пак **едно/някакво** дълбоко разочарование смразяваше сърцето му (Ф. Попова-Мутафова)*“, а и след *като* или други лексикални маркери за сравнение („*Ти май се увличаи! Ще излезе според тебе, че професорът е живял като **един/някакъв** отиелник (А. Гуляшки); Тя приличаше на **една/някаква** подивяла от глад котка (А. Гуляшки)*“ (Осенова/Osenova 2002, 74–75). Възможно е конкретната комуникативна ситуация да сочи, че говорещият използва *един*, тъй като предварителните му познания за референта са в най-общ план, не са достатъчно конкретизирани, напр. *Говорих с **един студент**, но не се сеещам дали съм му преподавал вече.*

Но съществуват и контексти, в които взаимозаменяемост е невъзможна. Напр. когато говорещият е и глаголният субект (в 1 л. ед.ч. или мн. ч.), именните фрази с *един* могат да означат предварителна информираност на говорещия за референта, вкл. запознатост с индивидуалните му признаци, напр. *Преподавам в **един университет**, Работим на **една близка автомобилка**.* В тези случаи на специфична неопределеност употребата на *един* е избор на говорещия да представи референта като непознат за слушащия поради различни причини (сигурен е или предполага, че слушащият не познава обекта, желае целенасочено да го представи като неидентифициран, защото не е комуникативно необходимо идентифицирането му и пр.). Това е случай, който може да се наблюдава и при други глаголни лица – напр. в примерите на П. Осенова за ситуацияите, когато *един* сигнализира предварителна идентификация на обекта от говорещия, а *някакъв* – липса на предварителна идентификация, напр. „*На улицата **някакъв/един** човек дълго говори с мен. Аз му отговарям. Никога няма да си спомня за какво сме приказвали (К. Илиев); Сети се, беше чел или гледал по телевизията за **някакъв/един** големец, който бе виновен за икономическата катастрофа на цяла **една страна** (В. Кинов)*“ (вж. Осенова/Osenova 2002, 75).

Съвсем по друг начин стоят нещата при употреби на *един*, когато говорещият смята, че не е нужно (или целенасочено не иска) да представи обекта/обектите като идентифициран/-и, макар че и говорещият, и слушащият имат предварителни познания за обекта:

*Стига наистина срещите, които вие сте провели, да бяха на съответното ниво. Защото, когато при **един български заместник-председател на Народното събрание** и **един български министър** отива на посещение президентът на **една частна компания**, колкото и голяма да е тя, не е ниво-*

то, на което би трябвало да се отчита срещата¹ (Парламент – 01.01.2010–30.04.2010, КБПЖР²).

В такива случаи е невъзможна замяна между *един* и *някакъв* и поради експресивния характер на изказването.

Очертаните тук два случая на заменяемост и незаменяемост между *един* и *някакъв* според В. Зидарова насочват към двата лексикално-семантични варианта на неопределителното местоимение *един* – *един*₁ и *един*₂. Общите им признаци са [+единичност] и [-идентифицираност], но *един*₁ носи прагматичния признак [-идентифицируемост], а *един*₂ [+идентифицируемост]. *Един*₁ е в частична синонимия с други неопределителни местоимения, а *един*₂ няма лексикални синоними. *Един*₁ няма ограничения в съчетаемостта, напр. „*Една странна тревога обзе сърцето му*“, „*Той е един простак*“, „*Днешните момичета са станали едни глезли*“, „*Преспали в един мотел на връщане*“), докато *един*₂ се среща предимно с конкретни и броими имена, напр. „*Вечеряхме в един ресторант край плажа, С една приятелка ще ходим на море през август, На едни съседни им откраднаха колата*“, което определя и сравнителната му ограниченост (Зидарова/Zidarova 2018, 50).

Примерите, независимо от някои различия в мненията на авторите, доказват, че взаимозаменяемостта между *един* и *някакъв* сигнализира семантична близост и различия, но не може да се използва като критерий, който да отговори на въпроса за липсата или наличието на граматикализация на *един* в именни фрази. Отговор може да бъде потърсен чрез верификация на облигаторността на *един* като формален израз на специфична неопределеност (обособеност, неидентифицираност според Г. Герджиков), като се отчита взаимодействието с контекста и ситуацията, които могат да се окажат параметрите, ограничаващи облигаторността, т.е. да се реализира т.нар. „контекстна вытеснимость“ (Даниел, Плунгян/Daniel, Plungjan 1996, Плунгян/Plungjan 2011). Именно поради това в следващата част се разглежда облигаторността на именни фрази с *един*, *една*, *едно*, *едни*.

5. Ограничения на облигаторността на именни фрази с *един*, изразяващи специфична неопределеност

Прегледът на употребите на *един* като изразяващ специфична неопределеност (според други – обособеност, неидентифицираност) в множество изследвания, а и емпиричният материал, извлечен от Българския национален корпус (БНК), Българския национален референтен корпус (БНРК), Българския корпус на политическа и журналистическа реч (БКПЖР), интернет, а и от други автори, показват, че съществуват следните причини за ограничаване на облигаторността на *един*:

¹ Всички примери от интернет и от различните корпуси са с правописа и пунктуацията на оригинала.

² КБПЖР – Корпус на българската политическа и журналистическа реч.

– лексикалносемантични – взаимодействие между признаците ‘специфична референтност’ и ‘неопределеност’, от една страна, и от друга страна, лексикалното значение на неброимите съществителни,

– интрапарадигматични – взаимодействието вътре в граматичната парадигма на признаците [+референтност], [+специфичност], [-идентифицираност] от една страна, и от друга, [+плюралност],

– контекстови – изразяване от контекста на значението ‘специфична референтност’, поради което граматичното му изразяване се оказва факултативно.

Изясняването на тези причини изисква те да бъдат разгледани поотделно.

5.1. Лексикалносемантични причини за ограничаване на obligatorността

Лексикалносемантичните причини за ограничаване на obligatorността се наблюдават при взаимодействието между значението на неброимите съществителни със значението ‘референтна неопределеност’, носено от *един*, *една*, *едно*. В групата на неброимите съществителни имена могат да се отделят подгрупи, които по различен начин взаимодействат със значението ‘специфична неопределена референтност’, изразявана от *един*. Опирайки се на класификацията на Ст. Буров на граматичните класове от съществителни имена, в тази работа се разглежда obligatorността на *един* в именни групи с недуални, неброими съществителни нарицателни: събирателни и за маси – вещества и абстрактни (Буров/Burov 2004, 99).

Един като носител на значението ‘специфична неопределеност’ може да се явява в комбинация с някои събирателни съществителни. Тази група съществителни „обозначават съвкупности от конкретни обекти, концептуализирани като ‘цяло’“, при тях суфиксът за събирателност „превърща множеството от дискретни обекти (напр. множеството *селяни*) в нов качествен (не количествен) обект – за недискретна еднородна съвкупност (например *селячество*)“ (Буров/Burov 2004, 257). В именната група с *един* еднородната съвкупност, напр. на предмети, имащи общ качествен признак (напр. *камънак*), може да се мисли като обособен обект, непознат за слушащия:

Беше застанал при един камънак. Завираще муцуна между камъните, душеше, въртеше опасна и току поглеждаше към нас – настоятелно ни викаше да идем (К. Назъров).

В горния случай *един* е obligatorен и не може да се замени с фраза с нулев член, без да се промени изразяваното значение. Групата на събирателните съществителни, назоваващи еднотипни растения, също може да се употребява с *един* за изразяване на референтна неопределеност:

Отиде и полегна край един хрсталак, завит с наметката си (Д. Талев, БНК).

Ако обаче именната фраза с *един*, в която събирателното съществително изразява еднородна съвкупност или еднотипни растения, е пояснена от подчинено определително изречение, което стеснява значението до конкретен

представител на общия клас, представяйки индивидуални негови характеристики (вж. *един хрусталак, който много добре ни скриваше*), то тогава именната фраза с *един* може да се замени със съществително с нулев член, защото *един* и контекстът (подчиненото изречение) изразяват едно и също значение, специфицират референта, обособяват го от общия клас.

Бяхме следвали до този момент един хрусталак, който много добре ни скриваше (<https://chitanka.info/text/1871/11>).

Спряхме до един камънак, който се оказва истинско находище на калинки – на гроздове (clubs.dir.bg › Хоби, Развлечения › Туризъм).

В именни фрази със събирателни съществителни, изразяващи съвкупност от лица (напр. *студентство, учителство, славянство, селячество, чиновничество* и др.), употребата на *един* е факултативна, напр. в следващия пример *едно учителство* може да бъде заменено с *учителство* с нулев член. Появата на *един* в разглеждания пример може да се присъедини към случаите, наричани от Х. Ро Хауге експресивни, тъй като говорещият изразява емоционална ангажираност (Ро Хауге/Rä Hauge 1977, 48–55):

Отрицателната селекция и феминизацията са факторите, които правят в момента нашето учителство недобре подготвено – едно учителство, което не може да поеме предизвикателствата на това, което се случва в света на науката и в света на технологията (Б. Тошев – <http://www.venets.org/getfile.php?id=109>).

При съществителните нарицателни, назоваващи веществен континуум, който не се разчленява чрез броене на съставните частици (Буров/Вигов 2004, 206), изразяването на специфична неопределеност е затруднено, тъй като не може да се реализира обособяване на единичен обект от общия клас. Ако вещественният континуум се представи като разпределен в някакви физически форми (вж. у Буров/Вигов 2004, 360–362), то появата на *един, една, едно* в съчетание с вещественно съществително изразява дискретна единица на веществения континуум, напр. *„Поряках си пръста с едно стъкло“* (Буров/Вигов 2004, 362). В този случай *„съществителното стъкло споделя характеристиките на броимите съществителни“*, а *„едно стъкло очевидно е със значение ‘едно парче стъкло’“* (Буров/Вигов 2004, 362).

В именна фраза с *един* и съществително за маси може да се изрази значението подклас в рамките на общия клас, конкретен вид:

Не можете да отсъдите достойнствата на едно вино, ако умът ви е зает с друг букет (БНК).

Съществителното *вино* е със значение вид вино, вино от дадена марка, година, производител и пр., т.е. става дума за дискретна единица от веществения континуум, парцелирана веществена маса (термин на Ст. Буров – Буров/Вигов 2004). Подобен случай се наблюдава и в:

„2. Обогащаването на едно вино, произведено в определен район (v.q.p.r.d.) „може да бъде разрешено от една страна членка само, ако се извършва: „- като се спазват условията и границите, посочени в член 22 на регламент „на (ЕИО) No 822/87 година...“ (БНК).

Фрази с *един* и веществени съществителни могат да се срещнат, ако е налице метонимична употреба, напр. ако под *желязо* се разбира обект, изработен от желязо:

Истина от страх. Едно желязо издрънка на няколко метра встрани (БНК).

Ако под *тиня* се разбира конкретно място, покрито с тиня, то употребата на *един* е възможна, защото се изразява парцелирана веществена маса и употребата е като на броимо съществително:

По-нататък ни забатачиха в една тиня и конете спряха, слязохме от бричките, събухме се боси и тръгнахме пешком, додето преминахме от голямо разстояние тинята (БНК).

Дадените примери свидетелстват, че съществителните за маси *singularia tantum* не се комбинират с *един* като изразяващ специфична неопределеност (според други автори обособеност, неидентифицираност), освен ако не се промени значението и вещественият континуум не се представи като парцелирана веществена маса, разпределена в дискретни единици. Налице е случай на ограничаване на облигаторността на *един*, *една*, *едно* като изразяващи специфична неопределеност.

Употребата на абстрактните съществителни в именни групи с *един*, *една*, *едно* е рядко коментирано в научната литература (без стремеж за изчерпателност вж. напр. Буров/Burov 2004; Ницолова/Nitsolova 2008; Станков/Stankov 1995; Станков, Иванова/Stankov, Ivanova 1989). Р. Ницолова посочва възможността за конкуренция между *един* и нулевия член в именни групи с абстрактни съществителни, напр. *Това е достатъчен срок, през който могат да получат една добра военна подготовка/ добра военна подготовка* (примерът е на Ницолова/Nitsolova 2008, 100). Според В. Станков абстрактните имена не могат да се специфицират и при такива употреби със стилистичен характер *един* функционира като неопределително местоимение: „Едно необяснимо вълнение изпълваше сърцето ѝ“, „До края на живота си той се бори с неправдите с една твърдост на душа, която няма равна“, „Едно изкуство, една култура могат да се развиват само ако има създадени условия за това“ (Станков/Stankov 1995, 127–128). Ученият смята, че употребата на *един* с абстрактни съществителни е била по-честотна в миналото, а редуцирането ѝ днес „е свързано със засилването на абстрактния елемент в значението на *един* като маркер за специфичност за сметка на по-конкретната местоименна семантика“ (Станков/Stankov 1995, 129). Значението на абстрактните имена противоречи на специфициращите функции на *един* и поради това употребата на *един* „става неподходяща и бива изместена от неопределителните местоимения *някой*, *някакъв* и други или отпада“ (Станков/Stankov 1995, 129).

За разлика от В. Станков, Ст. Буров смята, че в разглежданите случаи (напр. *Едно необяснимо вълнение изпълваше сърцето ѝ*) *един* има конкретизираща функция. А също, че „това е опит на говорещия да индивидуализира пред слушателя „партикуларията“ **необяснимо вълнение**“. Ученият посочва, че абстрактният континуум може да се специфицира, а факултативността на *един* в подобни примери показва, че „абстрактните същности не споделят статуса и семантиката на конкретните същности“ (Буров/Burov 2004, 363). За В. Зидарова само вариантът *един*₁ имащ статуса на лексикалносемантичен вариант на неопределителното местоимение *един*, се комбинира с абстрактни съществителни имена.

Факултативността на *един* в примери като следващите често е представяна като аргумент против възприемането на *един* за неопределителен член.

Една свенливост струи от него въпреки прозрачните трика на актрисите; свенливост почти моминска, когато поднася ракията за „добре дошли“ на тежки годещари (www.kultura.bg/media/my_html/2025/novkov.htm).

...идеята беше точно това движение да прогони апатията, хората ще видят в него алтернатива и ще гласуват по *един* безпрецедентен начин или с **един ентусиазъм**, който се доближава до първите години на демокрацията. Това не стана (Демокрация, 2001-06-19, БНРК).

В края на разказа му долових **едно напрежение** в погледа му, съсредоточен в някаква точка зад гърба ми (БНК).

Тя може да... аз пак ви казвам, това е въпрос на **един баланс** между основните политически сили (15.01.2010 г., Панорама, Ивайло Калфин, БКПЖР).

Има ли значение синтактичната позиция и топиализацията при именни фрази с *един* плюс абстрактно съществително име – този въпрос се поставя, защото синтактичната позиция на името и ролята на тема или рема се сочат като значими фактори, свързани с употребата на членовете (вж. напр. Станков/Stankov 1995, 121, 131–132). Във фрази с начален неразширен подлог и начално допълнение тема („Едно дете влезе и седна“), когато логическото ударение не пада върху тези позиции, не се наблюдават според В. Станков именни групи без *един*. Тези случаи, както и употреби на имена на конкретни предмети, въведени с предлози от типа на „Тя влезе в един двор и попита едно дете“, характеризират според В. Станков обекта като специфициран и поради това не може да бъде изпуснат *един*, маркиращ специфичност (Станков/Stankov 1995, 121). Нюансите в употребата на *един* в предходните три примера (*една свенливост*, *един ентусиазъм*, *едно напрежение*) не са в пряка връзка с това наблюдение на Станков, доколкото и в трите случая е налична конкуренция между *един* и нулевия член, но пък поставят въпроса в коя от тези позиции е по-честотна появата на *един*, *една*, *едно* с абстрактни съществителни имена. Но това е въпрос, който излиза извън целите на настоящия текст.

В деиктични употреби също могат да се явят именни фрази с *един*, *една*, *едно* и абстрактно съществително име (напр. *една свенливост*). В подобни контексти употребата на *един* е факултативна особено когато следва разширено определение или подчинително изречение, в което се съобщава конкретна информация за обекта.

„Това е **една свенливост**, която от моя гледна точка не води до нищо добро. Човек в политиката трябва да бъде докрай откровен и хората усещат“, каза Вълчев (<https://www.bnt.bg/bg/a/daniel-valchev-golemiyat-vapros-e-za-badeshteto-a-ne-za-minaloto-na-reformatorite>).

Абстрактните съществителни могат да се употребят с *един*, *една*, *едно*, които функционират като интензификатори.

Този съвпад ще извади насветло всички притеснения, които има една Венера в Риби. Говоря за картата в случая. То ще е **една жертвоготовност**, то ще е **една неувереност** дали правим достатъчно за другите, дали идеалите ни са правилни, постоянно ще се опитва да се хареса, да угоди... (<http://astra.la/forum/index.php?topic=56.320>).

Па и то една любов между Вилдан и Ондер чак и на мене ми идва да се боря за нея (www.bg-mamma.com › Свободно време › Романтични сериали).

За настоящата работа факултативността на *един* в именни групи с абстрактно съществително е със статуса на доказателство при разглеждането на въпроса за облигаторността на *един* и степента на неговата граматикализация. Несъмнено разпространението на *един*, *една*, *едно* и в именни групи с абстрактни съществителни доказва достигането в семантичния развой на *един*, *една*, *едно* до етап, който се отличава с увеличаване на абстрактността. Това допринася за открояването на фази в протичането на процеса на граматикализация, но разрешаването на въпроса за превръщането на *един* в граматически показател зависи от степента на неговата облигаторност.

Разгледаните случаи на взаимодействие между лексикалното значение на няколко групи неброими съществителни и значението ‘специфична неопределена референция’ показват, че *един*, *една*, *едно* могат да се появят при всички групи, което несъмнено говори за повишаване на абстрактността на значението на *един*. Наблюденията представят обаче нееднородна дистрибуция в подгрупите неброими съществителни, наличие на ограничения на *един* в именни фрази със събирателни съществителни, изразяващи съвкупност от лица, а също и поява на стилистично маркирани употреби. Съществителните за маси *singularia tantum* не се комбинират с *един* като изразяващ специфична неопределеност, освен ако не се промени значението и вещественият континуум не се представи като парцелирана веществена маса, разпределена в дискретни единици. В именни фрази с *един* и абстрактно съществително име се наблюдава факултативност на употребата на *един* и конкуренция с нулевия член. *Един* може да се употреби и като интензификатор във фрази с неброими съществителни. Конкурирането на *един* с нулевия член в употребите на различни групи неброими съществителни сочи недостигната пълна граматикализация поради наличието на лексикалносемантично ограничаване на облигаторността.

Лексикалносемантично ограничаване на облигаторността се наблюдава и в групата на собствените имена, които по своята същност означават уникални единични обекти. Ст. Буров подчертава, че като „rigidde signators собствените имена по природа са определени и не са неопределени“ (Буров/Вигов 2004, 91). Тъй като те винаги означават единичен, конкретен референт, то комбинирането им с признаците [+специфичност], [-идентифицираност] е ограничено. Това определя редкостта и специфичната стилистична маркираност на някои от случаите, в които се явяват *един*, *една*, *едно* плюс съществително собствено. Р. Ницолова представя и коментира три случая. Първият се наблюдава, когато комуникативната цел на говорещия е да подчертае, че „за слушателя е непознат референтът на собственото име – в случаите, когато дадено собствено име може да се използва за други обекти, най-често лица. Напр. *Имахме в нашия клас един Сашо, който стана голям човек*“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 101). При втория случай „изречението с именната група с *един* специално насочва към индивидуални признаци на референта, които го превръщат в друг, различен обект от познатия на слушателя референт на собственото име, напр. *Сладката приказка на една нова Шехерезада* (Г. Гос-

подинов); *Столичани искат да живеят в една чиста и подредена София; В една обединена Европа междудържавните противоречия ще бъдат по-бързо разрешавани* (Из печата)“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 102). Струва ми се, че третият случай е по-честотен от предходните, а освен това е силно експресивен, тъй като представлява транспозитивна употреба, напр.:

Обаче нашите от алчност решиха тези, които не са били 5 години в България, да нямат право да влязат в политиката. Защо един д-р Чирков примерно да няма право? (Марица днес, 2001-01-22, БНРК).

То се бори за това организацията да остане национална по своя характер. Тук е разликата между един Яне Сандански и Христо Чернопеев след 1908 г. (Интервю на президента Георги Първанов за предаването „Седмицата“ на Дарик радио, БКЖПР).

Защото един Сотир Цацаров трябва да Ви кажа, че е един брилянтен съдия ... (05.03.2010 г., Панорама, Цветан Цветанов, БКПЖР).

Според Р. Ницолова при подобни употреби „собственото име функционира като елемент от някакъв клас – като нарицателно име“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 102).

5.2. Интрапарадигматични причини за ограничаване на obligatorността

Като интрапарадигматични тук се разглеждат причини, които възникват в резултат на комбинирането в парадигмата на съществителното име на признаците на *един* като показател за специфична неопределеност ([+референтност], [+специфичност], [-идентифицираност], а според Г. Герджиков и Ил. Гаравалова [+обособеност], [-идентифицираност]) и признака [+плюралност]. Отношенията обаче в класа на съществителните между граматична единичност/множественост и семантична единичност/множественост усложняват взаимовръзката между *един* и плюралността.

В ексцерпирания материал, а и в работите на не един изследовател (вж. напр. Гаравалова/Garavalova 2014, Зидарова/Zidarova 2018, Ницолова/Nitsolova 2008, Стаменов/Stamenov 1985, Станков/Stankov 1995 и др.) се наблюдават употреби на именни фрази с *едни* и броими съществителни имена в множествено число, чието значение, както посочва Р. Ницолова, е „подмножество от множеството“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 108).

Виждали ли си едни ризи на пода? (БНК).

Що се отнася до закона, толерирането на частния интерес за развитието на лова трябва да бъде в едни разумни граници, в рамките на закона (БНК).

Виж, едни мои приятели са в тъмницата (БНК).

Ето тук едни баби ви оставиха здравец – чакаха ви, чакаха ви и си отидоха (Марица днес, 2000-08-24, БНРК).

В. Станков описва функцията на *едни* по следния начин: „превърща множествеността на имената от неопределена в ограничена и сменя сигнификативността от значението на тези имена. Напр.: „Срещнах едни приятели“, „Дойдоха ми на гости едни съученици“, „Едни съседни продадоха къщата си“,

„Видях, че едни деца се бият“, „Видях, че едни кучета се гонеха по улицата“ (Станков/Stankov 1995, 125–126). Подобни употреби не са ограничени в рамките на групите за лица, нито пък само при одушевените или неодушевените, както сочи и Стаменов (Стаменов/Stamenov 1985, 40). Р. Ницолова смята, че формата на „неопределителния член *едни* е исторически най-новата форма сред артиклите и затова има по-рядка употреба“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 108). Ил. Гаравалова изнася данни за наличието на употреби с лексемата *едни* в българските диалекти и на изток, и на запад, като авторката смята, че в диалектите *едни* е по-фреквентно, отколкото в книжовния език (Гаравалова/Garavalova 2014, 55).

И по-рядката употреба на *едни* в сравнение с *един*, *една*, *едно*, и спецификата в семантичен аспект на именни групи с *едни*, би могла да се обясни с известни остатъци от лексикалното значение ‘единичност’ на изходното числително име. Именно това дава основание на Ил. Гаравалова да подчертае противоречието между тази семантика със значението ‘множественост на денотатите’ на субкатегорията множествено число (Гаравалова/Garavalova 2014, 54–55), което служи и като аргумент в защита на виждането, че *едни* не е граматикализирано средство.

Хр. Стаменов също приема, че българските форми с *едни* и съществително име в мн.ч. „запазват нещо от значението „единичност“, доколкото може да се говори за отделянето на една (в известен смисъл определена, конкретна) група предмети, които се противопоставят на останалите от дадения клас“ (Стаменов/Stamenov 1985, 40). В същото време не може да не се съгласим с изследователя, че в българския език *едни* като показател за специфична неопределеност е отишъл по-далече от английския, немския и френския (Стаменов/Stamenov 1985, 40). Може да се каже, че именно формата *едни* е показател за напредващия процес на обезцветяване на значението „единичност“ и придобиване на по-висока степен на абстрактност в семантичния развой на *един* от числително към неопределителен член.

Успоредно със случайте, в които *едни* не може да се конкурира с нулевия член, напр. *Снощи направих едни заклинания. Нашият бог ни позволява любопитство*. (БНК), могат да се посочат и контексти на факултативност на *едни*, както и случаи със стилистична оцветеност:

Има и друг проблем и проблема е, че служителите на ДАИ, независимо че някои от тях демонстрират доста охолан начин на живот, дефакто получават едни заплати от около 5-600 лева. Така ли е? Поправете ме, ако не е така (Тази сутрин (bTV), 08.04.2010, БКПЖР).

Това са едни азиатски и ориенталски форми, които в България са унаследени (Марица днес, 1999-06-29, БНРК).

И като започват да се сипят едни шамари, едни крошета, едни... Не ти е работа! (БНК).

Ако се обърнем към неброимите съществителни, ще установим, че и при тях съществуват употреби с показателя *едни*, напр. „Тази чанта намерих в едни храсти“, „Получих едни пари, които отдавна чаках“, „Това се случи през едни Велики пости“ (Станков/Stankov 1995, 126).

При неброимите съществителни за маси *pluralia tantum* се реализира взаимодействие между лексикалното значение, граматическия признак 'плюралност' и значението 'специфична неопределена референция'. В тази група се включват както случаи, в които семантичната плюралност се реализира като невъзможност масата да се мисли като вътрешно дискретизируема, напр. *джибри, въглища, гръсти*, така и случаи, в които може да се реализира сингуларизация (*сополи – сопол, стърготини – стърготина*) (вж. тип 4.3.1.3.1 у Буров/Burov 2004, 209–210). И при двете групи са налични употреби, в които цялата неразленима маса се възприема като една дискретна единица, поради което е възможно съчетаването с показателя за специфична неопределена референтност. Според Р. Ницолова веществените съществителни *pluralia tantum* се срещат в именни групи с *едни*, като в този случай „значението на именните групи с *едни* е същото, както при индивидуалното значение на именните групи с неопределителен член“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 109). При тези групи веществени съществителни *pluralia tantum* е възможно с употребата на *едни* да изразява подмножество на множеството.

Значи, от снощи накиснах едни трици във вода, в която бяха варени тиквички (<http://www.vzonata.com/forum/viewtopic.php?f=11&t=143&start=48>).

В другата половина на града злорадстват, че заради едни джибри сега на съседите ще им мирише на нещо много по-лошо (https://www.blitz.bg/obshtestvo/regioni/580-kshchi-quotizgoryakhaquot-zaradi-kazan-za-rakiya_news271626.html).

Сред тези употреби е налична факултативност на *едни* и конкуренция с нулевия член (... *от снощи накиснах трици във вода, в която бяха варени тиквички*), или пък се усеща стилистичен ефект (негативна субективна оценка, ироничност, разговорност и под.), което личи и от възможността за замяна с някакви си – срв. *В другата половина на града злорадстват, че заради едни/някакви си джибри сега на съседите ще им мирише на нещо много по-лошо*.

Неброими съществителни, чиято граматическа форма за мн.ч. изразява „не дискретност, а интензитет, сила, продължителност“ (Буров/Burov 2004, 95), се явяват в контексти с *едни*, като тези случаи могат да се присъединят към т.нар. от Ро Хауге (Ро Хауге/Rå Hauge 1977) експресивни употреби:

Паднали едни мъгли навечер, разкрякали се гъски над града, а той се върти насам-натам и не го съдържа на едно място (Чудомир, БНК).

При тоя Владимиров въпрос Мундрага изчезваше, стопяваше се с назъбените си кули и е високите си зидове, само едни мъгли оставаха да се влачат по земята и Симеон не можеше да разбере дали някакви привидения бяха се мярнали пред очите му, или беше сънувал лош и лъжлив сън (А. Гуляшки, БНК).

В същия миг тя се хвърли отново върху мене, хвана се за жилетката ми – копчетата попадаха по земята – и тя издърпа едни коси – едни женски черни коси...Хората ме гледаха с широко отворени очи (БНК).

Разгледаните случаи на взаимодействие на специфичната неопределеност и множественото число показват, че комбинацията между признаците [+референтност], [+специфичност], [-идентифицираност], от една страна, и от друга страна, [+плюралност], води до създаване на специфичното значение

‘подмножество на множеството’ при групите с *едни* плюс бройно съществително име. Налични са контексти, в които *едни* се конкурира с нулевия член, което говори за непълна степен на граматикализация на *едни*, макар че се откриват и случаи на облигаторност – замяната с нулев член би довело до промяна на изразяваното значение. При неброимите съществителни също се наблюдават случаи на факултативност на *едни*, изразяване на подвид, подмножество, както и експресивни употреби.

Въпреки ограниченията на облигаторността на *едни* в българския език, може да се каже, че наличието на именни групи с *едни*, изразяващи специфична неопределеност, сочи, че протича процес на семантично обезцветяване (*semantic bleaching*), който не е достигнал своя финален етап, но е налична тенденция към по-висока степен на абстрактност на значението в процеса на освобождаване от първоначалната нумерална семантика. Това проличава и при съпоставката с други езици, напр. с английския, в който маркираността по признака плуралност изключва появата на признаците [+референтност], [+специфичност], [-идентифицираност], което обяснява невъзможността за комбиниране на неопределителния член *a/an* със съществителни в мн. число. Ако развоят на неопределителния член в мн. ч. бъде възприет като континуум, то българският език ще бъде ситуиран във вътрешната част, а двата края ще заемат: в единия край езици като английския, в които няма в мн.ч. неопределителен член, а и в другия край езици като испанския, в който има облигаторност на неопределителния член в мн.ч.

5.3. Контекстуални причини за ограничаване на облигаторността

Специфичната неопределена референция, както бе посочено, се свързва с целта да се въведе в речта един отделен референт (Станков/Stankov 1995, 135), да се означава „съществуващ в реалния или в някакъв възможен свят специфичен индивид, чиито индивидуални признаци са неизвестни на слушателя, а при актуална реч най-често са известни на говорещия“, като при възпроизведената реч тези признаци не са известни и на актуалния говорещ (Ницолова/Nitsolova 2008, 98–99). Г. Герджиков и Ил. Гаравалова (Гаравалова/Garavalova 2014) издигат като релевантен на синтактично равнище признакът ‘обособеност’ на обекта от останалите обекти в класа или подкласа. При именните групи с *един* съществува едно–еднозначно отношение между обекта и неговия денотат, но денотатът на означавания обект не е известен (не е идентифициран) референт. Тук отново бе акцентирано върху изразяваното значение, защото е необходимо да се потърси отношението между граматическото и неграматическото му изразяване в изказването.

За контекстуално ограничаване на облигаторността може да се говори тогава, когато изразяването по граматически път на дадено значение се окаже излишно, тъй като в изказването по лексикален път е изразено същото значение. В този случай граматическият показател може да се окаже факултативен. За настоящата работа от съществена значимост е въпросът съществуват ли видове контексти, в които е възможно по лексикален път да се постигне стес-

няване на значението до това, което Г. Герджиков определя като едно-еднозначно отношение между обекта и неговия денотат, което да създаде условия за факултативност на *един, една, едно, едни* и за конкуренция с нулевия член.

Още през 70-те години на XX в. Ст. Георгиев се стреми да представи типични контексти, в които „частицата *един* е заменяема с нулевия неопределителен член, изпълнява неговите функции и следователно е равна на него“ (Георгиев/Georgiev 1967/1978, 400). Струва ми се, че в случая е важно не дали *един* изпълнява функциите на нулевия член, а дали в един и същи контекст могат да се конкурират нулевият член и *един* като неопределителен член. Такаъв тип контексти представляват случаите, в които разширяването на именната фраза с определения и/или наличието на подчинени изречения конкретизират обекта, превръщат го в единичен представител на даден клас, обособяват го от другите еднородни представители на класа.

Ст. Георгиев си служи с два критерия, когато представя случаите на заменяемост между съществително с *един* и съществително с нулев неопределителен член – водещ е синтактичният критерий (синтактичната позиция на съществителното име), а второстепенен е лексикалносемантичният (принадлежност на името към абстрактните или към конкретните съществителни).

Авторът представя три основни контекста, в които са употребени именни групи с *един, една, едно*, за които се твърди, че са заменяеми с т.нар. от Ст. Георгиев нулев неопределителен член: а) съществителното име, най-често абстрактно, е подлог с пояснения (съгласувани, несъгласувани определения и подчинени определителни изречения), напр. „*Едно свято вълнение* от тая изненада и едни чисти тръпки минаха по тялото му“ (Ел. Пелин), б) съществителното, конкретно или абстрактно, е допълнение, най-често с определения, напр. „Съдът разгледал *едно много интересно дело*, което сочи пътя на новото“ (Ст. Даскалов)“, в) съществителното име има функцията на т.нар. от автора сказуемно определение (всъщност предикатив), напр. „Столицата представляваше *една окончателно обанкрутена община*“ (Ал. Константинов). „Най-разумното е да мисля, че всичко е само *една лоша шега*“ (П. К. Яворов) (Георгиев/Georgiev 1967/1978, 400–401).

Примерите на Ст. Георгиев, както и ексцерпираниите от трите корпуса (БНК, БНРК и БКПЖР) данни говорят, че водещ е по-скоро критерият наличие на елементи, разширяващи именната фраза: определения или подчинени изречения. Именно тези елементи по лексикален път въвеждат обекта като конкретен представител на класа. Напр. съгласуваните и несъгласуваните определения в именната фраза *аналогичен куриоз от началото на тяхната кариера* изпълняват приблизително същата роля, каквато и *един* – въвеждане на конкретен, специфичен референт, непознат за слушащия.

Всъщност и баща ви, и Шаляпин имат сродна съдба, сближава ги един аналогичен куриоз от началото на тяхната кариера (Демокрация, 1999-06-04, БНРК).

В следващите примери има не само разширена с определения именна група, а в първия пример и обособена част, но и подчинени определителни изречения, които създават необходимия контекст, превръщайки *един, една, едно, едни* във факултативни. В изреченията *една* и *едни* могат да се пропус-

нат и да се яви нулевият член, но обектът ще продължи да има едно–еднозначно отношение към денотата, тъй като това значение се носи от контекста.

Това предвещава един цялостно нов поглед върху обществото, основаващ се на партньорството и равностойното споделяне на правата и задълженията (БНК).

Това е една много скандална поръчка, при която железницата е оцетена с милиони евро (Тази сутрин (bTV), 08.04.2010, КБПЖР). / Това е много скандална поръчка, при която железницата е оцетена с милиони евро.

Това са едни азиатски и ориенталски форми, които в България са унаследени (Марица днес, 1999-06-29, БНРК). / Това са азиатски и ориенталски форми, които в България са унаследени.

Тук откриваме и медни рудници, които се намират на 4-5 км от Старозагорските бани. Това е един благодатен район с много добър климат. По край реката има много плодородни наносно-алувиални почви... (Национална Бизнеспоща, 1999-02-22, БНРК). / Това е един благодатен район с много добър климат.

В три от горните примери *един, една, едно, едни* са в деиктична употреба, като именната група има референтна употреба. Необходимо е този случай да се разграничи от нереперентните предикатни употреби от типа *Иван е учител*.

Контекстуалното ограничаване на облигаторността се разглежда от Вл. Плунгян като основание да се каже, че налице е явление от преходната зона между граматичното и неграматичното, която ученият дефинира като „граматическа периферия“ (Плунгян/Plungjan 2011). Г. Герджиков и Ил. Гаравалова, която следва неговите виждания, подчертават, че формалните показатели на морфологичните субкатегории са облигаторни определители на думата, която при появата си винаги се отнася към даден клас, чието общо-категориално значение в конкретния език е обвързано със задължителни за този клас морфологични значения. Морфологичните определители са облигаторни независимо дали контекстът носи същата информация, с изключение на случаите на неутрализация, които са фиксирани за конкретния език (Гаравалова/Garavalova 2014, 47). Определителите, които са задължителни, когато контекстът не е изразил съответното значение, носено от тях, но факултативни, когато дублират информация в контекста, се определят от Г. Герджиков като синтактични, а не морфологични показатели. Според изследователите *един*, който е задължителен само когато е единствен изразител на значението обособеност, и факултативен, когато тази семантика е изразена от контекста, има статуса на синтактичен определител. Следователно не представлява морфологизирано средство, т.е. няма статуса на неопределителен член.

6. Предикатни и генерични употреби на *един* като етапи от семантичния развой

Дотук вниманието беше насочено към етапа от семантичния развой на неопределителния член като маркер за специфичност според вижданията на Хайне (Хайне/Heine 1997), съпоставим с етапа на индефинитния детермина-

тор според Гивон (Гивон/Givón 1981). С тази цел бяха представени основни гледни точки за признаците, носени от именни групи с *един, една, едно, едни*, и бяха очертани видовете ограничения на obligatorността при изразяване на специфична неопределена референция. Логично продължение в проследяването на семантичния развой, до който са достигнали именните групи с *един* в българския език, е съпоставката със следващите подетапи от разволя на неопределителния член, които Гивон се стреми да аргументира. Те са свързани със семантичното обезцветяване, видяно като генерализация с относително висока текстова честота.

Според Гивон семантичният развой на неопределителния член в езици като английския, немския и френския е свързан с наличието не само на референциални, но и на неререференциално употребени именни групи. В английския *one* маркира неререференциални именни групи във всички контексти, което говори според автора за достигнат терминален етап, докато в италианския и испанския в предикатна употреба могат да се появят само референциални имена, маркирани с *one* (Гивон/Givón 1981, 48). Гивон разглежда контексти на неререферентна употреба на *one* в бъдещ план, в условни и отрицателни конструкции, също генерични и предикатни употреби. Според Гивон тези употреби образуват йерархия, представляваща скала със следния вид:

Predicate nouns	>	generic subject	>	object in modal scope
Object in future				object in NEG scope
scope				indefinite object (Гивон/Givón 1981, 49).

Върхът на скалата, подчертава Гивон, съдържа крайните доказателства за приемането на *one* за маркер за неререферентна неопределеност, докато началото ѝ показва *one* като част от неререференциалната неопределена парадигма. Според Гивон скалата представлява импликационна йерархия в Гринберговия смисъл – ако в даден език *one* маркира неререференциални именни групи, принадлежащи към точка (x) от тази скала, то той ще маркира и употреби в точките, предходни на (x). Освен това скалата е свързана според Гивон с изразяването на степени на референциалност, които намаляват от лявата към дясната част на скалата, където се разполага неререференциалността (Гивон/Givón 1981, 50).

В изпълнение на задачата да се установи степента на граматикализация на *един, една, едно, едни*, би трябвало не само да се отговори на въпроса кои подетапи от тази йерархия са налични в българския език, но и да се прецени дали българските данни подкрепят адекватността на създадения от Гивон импликационен модел.

6.1. Предикатни употреби на един

Прегледът на емпиричните данни и на изследванията върху неопределеността/определеността говорят, че в българския език са налични предикатни употреби на *един, една, едно, едни*. Р. Ницолова за пръв път изказва вижда-

нето, че в предикатна позиция *един* може да се употреби единствено като интензификатор, отразяващ емоционално отношение на говорещия в изказването чрез изтъкване на позитивни или негативни качества на референта, напр. „*Той е един учител (не е за приказване)*, т.е. много лош учител“ (Ницолова/Nitsolova 1979, цит. по Ницолова/Nitsolova 2008, 87) и „*Иван е един лекар... чудо!*, т.е. много добър лекар“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 87). Този тип употреби могат да бъдат съпроводени със специална интонация на недоизказване и с емфатично удължаване на ударената гласна (Ницолова/Nitsolova 1979; 2008, 87). Подобни еминентни употреби, отличаващи се с модално-емоционална обогатеност, се посочват и от Хр. Стаменов, напр. „Той пък е един мошеник (не може никого да излъже)“ (Стаменов/Stamenov 1987). Тези употреби, дефинирани от изследователя като иронично-еминентни, „съдържат пресупозицията, че някой смята, или може да си помисли, че X е Y“ и като една от целите им може да се разглежда предотвратяване или разсейване на евентуална заблуда у събеседника (Стаменов/Stamenov 1987, 433).

Като интензификатори *един*, *една*, *едно* могат да се срещнат не само в предикатни позиции и да съчетаят, както подчертава Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008, 87–88), не само със съществителни, но и с показателни и отрицателни местоимения, прилагателни и наречия. Х. Ро Хауге представя доказателства за тези контексти: „Лицето ти е едно такова, като го гледаш, те хваща страх (В. Люцканова)“, „Беше една чистичка, беличка и светла, знаете, като синчец (Ст. Бойчев)“, „Той иначе не е лош човек, разбирали сме се толкова години, но един бавен... (Г. Мишев)“, „Ама на Гюла ще се накараш едно хубаво“ (Д. Начев)“, „На другата вечер, чувам, пак свири, едно жално извива, да те преболеє сърцето (Ив. Петров)“ и др. (Ро Хауге/Rå Hauge 1977, 54–55), „Станал си един никакъв“ и др. (Ницолова/Nitsolova 2008, 88). Еминентни употреби извън предикатната позиция представят Ю. Маслов, напр. „*Един вятър свири, един студ сковал земята – няма жив човек навън (Чуд)*“ (Маслов/Maslov 1981, 163), Р. Ницолова, напр. „*То прашино, горещо, пък у Фанини едни дечурлига, едни неразбрани*“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 87) и Хр. Стаменов, напр. „Напоследък при нас назначиха едни учители (да не ти разправам)“ (Стаменов/Stamenov 1987, 433). Тук те няма обаче да бъдат обект на по-обстойно разглеждане.

В предикатна позиция са налични не само иронично-еминентни употреби на именни групи с *един*, *една*, *едно*. Хр. Стаменов представя нееминентни употреби на *един* със предикативно съществително с качествена семантика от вида *Иван е един наивник*, *Иван е един глупак* (Стаменов/Stamenov 1987, 434). В интернет пространството тези употреби не са рядкост, напр.:

Стойчо Младенов е един смешник. Никой в Наджран не е чувал дори неговото име (<https://topsport.bg/cska/yeshich-stoycho-e-smeshnik.html>).

Второ, защото уволнението на Качакова през февруари вече изглежда неоснователно и оставя впечатлението, че министърът е един наивник, който може да бъде заблуден по всяко време (www.mediapool.bg/vchera-kachakova-dnes-popov-utrevasilev-news17063.html).

Започна да се среща с Дейзи Тюлейн, а тя е една загубенячка (Л. Барлоу, <https://chitanka.info/text/23879/13>).

И тоя сега в европарламента се подвизава, изживява се за не знам си какъв, а всъщност е **едно простаче**, независимо с колко пари (www.segabg.com/article.php?issueid=2608§ionid=16&id=0000101).

Просто са **едни мерзавци**, които вече маса години крадат като за световно. (tanika.blog.bg/politika/2012/09/13/vesti-ot-quot-svobodata-kom-quot.999439)

А тези, които си мислят, че ще си купят оригинален парфюм на „досъщна цена“ са **едни наивници** (www.tialoto.bg › Форуми › Здраве и красота › Мода).

Според Хр. Стаменов разширяването на именната група с прилагателно име, „т.е. ако се внесе качествен момент в семантиката на цялата фраза“, води до повишаване на честотността на нееминентните употреби, напр. „Иван е един добър/посредствен/среден учител“, „Иван е един истински/обикновен софиянец“. Без силна смислова и интонационна емфаза според Хр. Стаменов са и предикатни именни фрази с наречието *само* пред *един*, напр. „Иван е само един учител, Иван е само един софиянец“. В постпозиция спрямо предикативната фраза в такъв тип употреби може да се яви според изследователя и словосъчетанието *и нищо повече*, напр. „Иван е (само) един учител и нищо повече“ (Стаменов/Stamenov 1987, 435). Авторът обобщава, че в предикатната именна фраза е възможна употреба на *един*, „когато семантичната структура на тази фраза включва компонента „качество“ (Стаменов/Stamenov 1987, 436). Употребите с качествен елемент в семантиката могат да се употребят и без „емоционално-емфатичната интонация за интензифициране, като само приписват на субекта качеството, упоменато в предикативната фраза“ (Стаменов/Stamenov 1987, 436). Нееминентните употреби на именни фрази с *един* от вида „Той е един наивник“ нямат съществени разлики с предикатните употреби на нулевия член „Той е наивник“, което според Стаменов говори, че в тези ситуации се наблюдава тенденция на неутрализиране на опозицията между специфично-неопределената референтна употреба и нереферентната употреба. Р. Ницолова също смята, че в нееминентните предикатни употреби на *един* появата му е факултативна (Ницолова/Nitsolova 2008, 89).

Различията между еминентната и нееминентната предикатна употреба на именни фрази с *един* според Р. Ницолова се състои в това какви признаци на референта подчертава говорещият: при еминентната употреба той подчертава, че според него „слушателят не познава тези интензифицирани *имплицитни индивидуални признаци*“ на референта, а при нееминентната употреба „предикатното име приписва на подлога експлицитно означени в лексикалното значение на името *родови признаци* [...] или комбинация от родови и видови признаци, представени чрез лексикалното значение на съпровождащите съществителното определения“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 88–89).

Нееминентни, но референтни са и употреби на *един* в предикатна позиция, когато именните групи са разширени с определения или когато има рестриктивно подчинено определително изречение (вж. у Ницолова/Nitsolova 2008, 89), напр.:

Няма съмнение, че провалът през последната година от управлението на Сергей Станишев е един изключително добър повод за предложение за

изменение в законовите разпоредби, както и в подзаконовата нормативна база... (Парламент – 01.01.2010–30.04.2010, БКЖПР).

Прекъсната е една благоприятна тенденция от предходните години, а очакванията за настоящата са наистина тревожни (Парламент – 01.01.2010–30.04.2010, КБПЖР).

В крайна сметка той е една купчина с писани и изобщо ненужни на здравеопазването документи (Парламент – 01.01.2010–30.04.2010, КБПЖР).

Всичко се взима в полза на държавата и ако действително той е един доблестен служител, който е изпълнявал добросъвестно своите задължения, естествено, че днес говорим, че приемаме неговата мисия за приключена (08.04.2010, Тази сутрин (bTV), КБПЖР).

Трудно е защото технологиите се развиват, защото това е един процес, който едва сега започва, който е изключително скъп, в който има американски принос (08.04.2010, Тази сутрин (bTV), КБПЖР).

В този вид предикатни референтни употреби наличието на определения или на подчинени изречения е контекстуалното основание за факултативност на *един, една, едно, едни*, тъй като те дублират информацията, носена от текста.

В тази подчаст не бяха коментирани деиктични употреби от типа *Това е един учител/журналист/лекар*, вж. напр.:

Но това е един добър показател как трябва да се прави политика днес, защото това е един документ. Който беше приет с почти пълен консенсус от цялата пленарна зала-управляващи и опозиция (08.04.2010, Тази сутрин (bTV), КБПЖР).

В подобни контексти именните фрази са референтно употребени. Л. Гайст ги изключва от предикатните употреби (напр. *Той е журналист по професия*) и ги отделя в тип, наречен ‘спецификационален’ (specificational type) (Гайст/Geist 2012, 16). При него според Гайст именната група след копулата е субект и е референциално употребена.

Като обобщение за предикатните употреби на *един, една, едно, едни* може да се каже, че за българския език не са типични предикатни употреби от типа *Той е един лекар*, които да не са еминентни. Изключение правят случаите, в които съществителното носи в значението си качествени признаци, напр. *Той е един мошеник/използвач/лъжец* и под. Извън този случай употребите на *един, една, едно, едни* с предикатни имена са еминентни, напр. *И той е един зъболекар... (не ти е работа)*, като се наблюдават както случаи с положителна, така и с отрицателна интензификация на признака (при които замяната с нулев член би унищожила емоционално-експресивната окраска). Ако се разгледат предикатни употреби на номинални фрази с *един, една, едно, едни*, които могат работно да се нарекат *разширен тип*, тъй като предикатното име е пояснявано от определения или от подчинено изречение, то тогава ще стане ясно, че тези употреби са нееминентни, но при тях *един* е факултативен. Причината е именно контекстът – определенията и подчиненото изречение, които са изразили обособеност от общия клас, са представили името като специфичен референт. Този случай на контекстуалното стесняване на obligatorността е *един* от аргументите, че граматикализацията на *един* не е завършен

процес. Анализирайки предикатните употреби на *един*, Л. Гайст заключава, че развитието на *един* като предикативен маркер не е завършено (Гайст/Geist 2012, 18).

6.2. Генерични употреби на един

Следващият подетап в йерархичния модел на семантичен развой на неопределителния член, представен от Гивон, са генеричните употреби. В импlicative скала те са разположени по-високо от предикатните, в които е възможна и референтна употреба, тъй като показват по-висока степен на семантично обезцветяване на *one*.

В българския език могат да имат генерични употреби не само определени именни групи и групи с нулев член, но и номинални фрази с *един*, *една*, *едно*. Х. Ро Хауге класифицира типовете номинални фрази, които могат да имат генерично значение, според вида на предиката: той изразява модалното значение ‘възможност’, напр. „Една жена, докторе, може да бъде излъгана само когато сама пожелае... (Хр. Станев)“, модалното значение ‘необходимост’, напр. „Хората не са идеални, но един директор би трябвало да им внушава представата за идеала (Р. Михайлов)“, като може да се срещат и други глаголни форми с някаква степен на модална употреба, напр. „Едно дете винаги ще повярва на такива очи, защото децата разбират по-добре очите на възрастните, отколкото техните думи (Ив. Петров)“ (Ро Хауге/Rå Hauge 1987, 443). Немодални глаголи се свързват с генерични именни фрази най-вече когато именната фраза с *един* не е в субектна позиция, напр.: „Поводи за прекръстването на една улица, както знаете, винаги се намират.“, „Нищо не е да развалиш една машина, колкото и да е скъпа. Но да повредиш един човек, да го превърнеш в инвалид, понякога е по-страшно и от убийство (П. Вежинов)“ (Ро Хауге/Rå Hauge 1987, 443).

Р. Ницолова, разглеждайки употребите със значение абсолютна цялостност на рода, подчертава, че при генеричните употреби на неопределителния член *един* „родът се характеризира посредством един негов представител (това е т.нар. екземплификация), като изречението се свързва с импликацията, че казаното в него е присъщо не само на един представител на рода, но и на всички останали елементи в него“, напр. *За да бъде легитимен един нотариус, той трябва да бъде вписан в регистъра на Нотариалната камара* („Капитал“) (Ницолова/Nitsolova 2008, 111). Този тип употреби са транспозитивни според Р. Ницолова. Ил. Гаравалова също ги определя като транспозиция на един единично маркиран член на системата (именни групи с *един*, изразяващи [+обособеност], [-идентифицираност]) в полето на максимално маркирания член (членуваните форми, изразяващи [+обособеност], [+идентифицираност]), но само когато категорията се разглежда на синтактично (а не на морфологично) равнище като тричленна (Гаравалова/Garavalova 2014, 48).

При ситуацияите, изразяващи цялостност на вида, Р. Ницолова изтъква, че се наблюдава неутрализация на противопоставянията на артиклите, характерни при означаване на индивиди, напр. *Езикът/Език/Един език, на който ни-*

кой на говори, е мъртъв език. Употребите с *един* се характеризират като стилистично маркирани и не намират място в научния стил (Ницолова/Nitsolova 2008, 112). Изразяването на абсолютна цялост на вида с *едни* и съществителни в мн.ч. е спорно според Р. Ницолова, напр. „(?) **Едни езици**, на които не се говори, са мъртви езици“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 113). За разлика от това е възможно изразяване на относителна цялостност на вида (а не на рода), като сказуемите имат явен или скрит модален характер или са в отрицателна форма. В тези контексти отново могат да се употребят членувани форми, имена с нулев член и с *един*, напр. **Градината/Градина/Една градина**, която не получава необходимите грижи, може бързо да запустее (Ницолова/Nitsolova 2008, 113).

Ако се приложи виждането на Р. Ницолова, че генеричните употреби на артиклите могат да означават абсолютна и относителна цялостност на вида, а не само на рода, то тогава могат да се обяснят генеричните употреби на именни фрази с *едни* и съществителни, разширени с определение, изразяващо качествена характеристика, напр.:

*Маминка слизаше, скарваше му се как може да го е страх, а на нас ни четеше морал: „Какво пак сте го наплашили?! **Едни възпитани деца** не си говорят такива неща!* (Приказки за ... страховете!, <http://detstvoto.net/index.php?newsid=408>).

***Едни отговорни политици** не могат да говорят по хипотетични прогнози* (struma.bg/107415/).

*Не знам каква е ролята на една опозиция, но ролята на един парламент и на **едни отговорни хора** не е да се занимава с интриги, с доноси* (bg.time.mk/c/c78206220c/cepove-za-zele.html).

*„**Едни разумни хора**, които познават законите и организацията не могат да го направят“*, изненада се Вучков (https://clubz.bg/12742-vuchkov_za_ubijcite_na_baltov_zabranata_za_napuskane_na_stranata_e_otjivelica).

*Според тях **едни отговорни социалните партньори** не могат да имат друга амбиция, освен да улесняват необходимото намаляване на цената на работната ръка* (<http://bg.mondediplo.com/article855.html>).

До генеричните употреби на *едни* със значение относителната цялост на рода се доближават и някои употреби на веществени съществителни, напр. :

*Прецени, примерно енергията на **едни стърготини** + слама или с други думи еко брикети (колкото и да са пресовани и какъвто и слепващ материал да имат) колко топлоотдават, сравнено с енергията на **едни възлища** (тук има отново различни видове, но давам стандартните, които продават) или дори дърва* (<http://club.biberonbg.com/read.php?9,622392,622522,report=1>).

Генерични употреби на именни групи с *един*, *една*, *едно*, *едни* съществуват в българския език и при изразяване на цялостност и на рода, и на вида. Те представляват транспозитивни употреби на именните фрази с *един* в полето на максимално признаково натоварените членувани форми. Емпиричният материал показва, че в българския език при изразяване на генеричност са възможни конкурентни употреби между три вида форми: с нулев член, с определителен член и с *един*.

6.3. Генеричните и предикатните употреби – едновременни или последователни подетапи

Според Гивон предикатните употреби са предходен етап в семантичното обезцветяване на *one* в съпоставка с генеричните. Л. Гайст не споделя виждането на Гивон, тъй като смята, че това са паралелни, а не последователни етапи. Авторката търси в българския език употреби на *един* в нереферентни именни групи, тъй като това е употребата, типична за неопределителния член. В работата си Л. Гайст сочи два случая от българския език: *един* като маркер за генерична референция и *един* в предикатна употреба, която обаче не е неутрална, като се отчитат и случаите със съществително с качествена семантика. Всъщност неутрални употреби на предикатни именни групи с *един*, подобни на тези в английския и немския език, липсват в българския според Л. Гайст (Гайст/Geist 2012, 20). На схема 1 е представено виждането на изследователката за съпоставените гледни точки на Гивон (Гивон/Givón 1981) и Хайне (Хайне/Heine 1997) за етапите на граматикализация на неопределителните членове. Схема 2 отразява ревизията, която Л. Гайст прави, на етапите и функциите на маркерите за неопределена референция, тъй като смята, че предикативната и генеричната употреба са паралелни, а не последователни етапи.

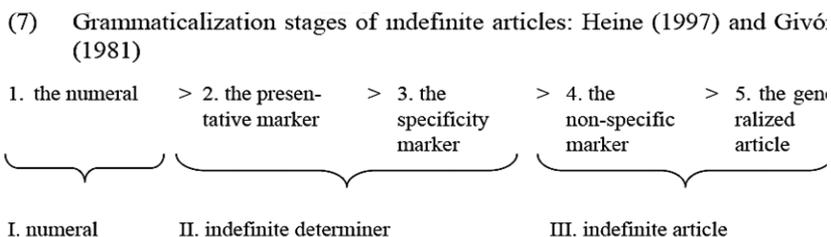

Схема 1. Съпоставка на схемите на Хайне и Гивон за етапите на граматикализация на неопределителните членове според Л. Гайст (Гайст/Geist 2012, 5)

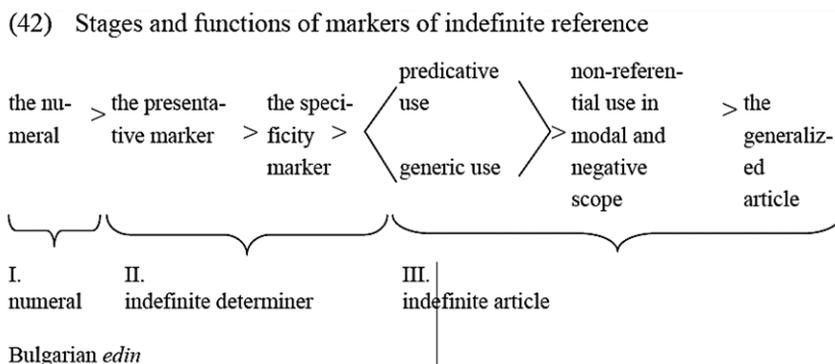

Схема 2. Достигнатият от един етап на граматикализация според ревизираната схема за етапите и функциите на маркерите за неопределена референция според Л. Гайст (Гайст/Geist 2012, 23)

Ако се приложи към българския материал импликацията, предполагаща се от йерархичната скала на Гивон, то според нея генеричните употреби на *един* ще предпоставят наличие на предикатни употреби. Само че Гивон не отчита различията между езиците – в английския са възможни неререферентни употреби на неопределителния член в предикатна позиция, а в испанския това е невъзможно, в предикатна позиция именните групи с неопределителен член са референтно употребени (вж. и Гайст/Geist 2012, 14). В българския език положението е по-близо до ситуацията в испанския, защото стилистично немаркираните употреби (нееминентни) са ограничени само до именни фрази с *един* и съществително, изразяващо качествен признак, а други нееминентни употреби се наблюдават в разширени с определения или подчинени изречения именни фрази с *един*, които обаче са референтни.

Като се съпоставят видовете предикатни и генерични употреби на *един* в българския език, се оказва, че генеричните употреби (йерархично по-висок етап според Гивон) са по-ясно установени от предикатните (йерархично предходния етап). А това означава, че импликационността в схемата на Гивон е нарушена. В този смисъл по-приемливо е виждането на Л. Гайст за едновременност на предикатните и генеричните употреби на неопределителните членове. Доказването на йерархичните отношения между тези два типа употреби изисква съпоставка на много повече езици, за да бъдат верни заключенията в типологически аспект. Освен това трябва да се има предвид, че генеричните употреби са стилистично маркирани, тъй като са резултат от транспозиция, а при предикатните употреби подобни стилистични нюанси липсват. Това несъмнено представлява затруднение при разполагането на двете употреби в йерархични схеми. Несъмнено обаче и двете употреби, по-точно генеричната и предикатната неререферентна употреба, представляват случаи на семантично обезцветяване, на отдалечаване от специфичната неопределеност.

За да бъдат довършени коментарите по схемата на Гивон и ревизираната схема на Л. Гайст за етапите на развой на неопределителните членове, трябва да се обърне внимание на употребите в модален и негативен контекст. Гайст трансформира схемата на Хайне (Хайне/Heine 1997), като четвъртият етап (non-specific marker) у Хайне се разделя на два подетапа от развой на неопределителния член – първият подетап включва успоредните предикатни и генерични употреби, а вторият е представен от неререферентни употреби в модален и негативен контекст. Като модален контекст се разглеждат употреби от вида *Тя иска да се омъжи за един руснак*, в които именната фраза с *един* изразява в българския език специфична неопределена референция (Гайст 2012, 19). Авторката посочва, че подобно е положението в негативните контексти от типа *Той не спомена една подробност*, в който акцентът не е върху *една*. Употребата в такива ситуации е референтна, а ако се търси неререферентност, то би трябвало да се употреби *нищо*, т.е. *Той не спомена нищо една подробност*. Заключение на Гайст е, че в модални и негативни контексти *един* има референциална употреба (Гайст/Geist 2012, 20).

Липсата на неререферентни употреби в тези два контекста, а и на предикатни нееминентни употреби, които тук бяха наречени неразширени нееминентни употреби, служат в подкрепа на схемата на Гайст, в която развоят на

българския неопределителен член достига до генеричните и предикатните употреби. Ако се подходи по-детайлно, трябва да се каже, че генеричните са обхванати, а предикатните са доста ограничени и отличаващи се със стилистична маркираност. Следователно българският материал по-скоро опровергава йерархията на Гивон, а и на Гайст, като говори, че генеричните употреби са по-скоро предходна степен преди неререферентните предикатни.

7. Заключение

В тази работа първо бяха разгледани границите между граматичното и неграматичното, за да се посочи критерият за тяхното разграничаване – облигаторността, и да се отговори на въпроса съществуват ли ограничения на този критерий. За настоящото изследване се оказаха значими ограничения, които произхождат от интрапарадигматични комбинации между признаци на две категории, от комбиниране между лексикалното значение на различни подкласове в рамките на класа на съществителните имена и изразяваното граматично значение, както и от влиянието на контекста, изразил значението, което се носи и от граматическия показател.

За да бъде разгледан въпросът за граматикализацията на *един, една, едно, едни* в полето на неопределеността, първо бе направен опит да се извлекат семантичните признаци, изразявани от номиналните фрази с *един*, в многогласието от научни позиции по отношение на българския език. Това се оказа необходимо, за да се обобщят варианти за семантичен развой на *един* в българистичната литература. Тези варианти станаха база, от която се тръгва, за да се изследват няколко вида употреби, които се разглеждат като етапи в два основни йерархични модела за развой на неопределителния член от изходното нумерално значение (моделите на Гивон и Хайне плюс ревизирания модел на Гайст): изразяване на специфична референция (*един* като показател за специфична неопределена референтност), предикатни употреби на *един*, генерични употреби и неререферентни употреби в модални и негативни контексти.

Един от основните въпроси, който възниква, е дали разглеждането на семантичния развой и установяването на етапа, до който е достигнал *един* в българския език, е достатъчно основание да се приеме, че съществува граматикализиран неопределителен член. Отговорът според защитаваната тук позиция е, че не може да се твърди единствено въз основа на семантичния развой, че съществува граматикализирано средство, без да се тества облигаторността му. В общия случай е възможно дадено средство да изразява определено значение, но да няма статуса на облигаторен показател, т.е. да е факултативен поради напр. влиянието на контекста или на други причини, ограничаващи облигаторността. Затова в разглеждането на етапите от семантичния развой на *един, една, едно, едни* в българския език се включва и проблемът за облигаторността.

Отделните употреби, разглеждани като етапи в имплицативна йерархия (на Гивон и на Хайне), тук не са разгледани балансирано, тъй като най-голямо внимание е отделено на изразяването на специфична неопределена референтност като втори етап от семантичния развой на *един* от числително име към

неопределителен член. В отделна част (пета) значително внимание е отделено на ограниченията на облигаторността на *един, една, едно, едни*. В тази работа се опитвам да аргументирам виждането, че съществуват три вида причини за ограниченията на облигаторността на *един* като показател за специфична неопределеност: лексикосемантични, интрапарадигматични и контекстуални.

Лексикосемантичните причини обясняват ограничаването на облигаторността поради взаимодействието между лексикалното значение на няколко групи неброими съществителни и специфичната неопределена референция. Макар че *един, една, едно* могат да се появяват при всички групи неброими съществителни, което сигнализира повишаване на абстрактността на значението на *един*, съществуват ограничения на *един* в именни фрази със събирателни съществителни, изразяващи съвкупност от лица, плюс това съществителните за маси *singularia tantum* не се комбинират с *един* като изразяващ специфична неопределеност, освен ако вещественият континуум не се представи като парцелирана веществена маса, а при именни фрази с *един* и абстрактно съществително име се наблюдава факултативност на употребата на *един* и конкуренция с нулевия член. Освен това съществуват стилистично натоварени употреби и случаи, в които *един* се употребява като интензификатор във фрази с неброими съществителни. Към лексикосемантичните причини за ограничаване на облигаторността трябва да се добави взаимодействието на *един* със значението на собствените имена, означаващи уникални обекти, което води до три вида употреби, носещи специфична стилистична маркираност.

Интрапарадигматичните причини за ограничаване на облигаторността на *един* представляват взаимодействие между специфичната неопределеност и плуралността. Именно поради него номиналните групи с *едни* и броимо съществително име изразяват подмножество на множеството, като са налични контексти на конкуренция с нулевия член въпреки някои облигаторни употреби. Факултативност на *едни* се наблюдава и при неброимите съществителни. Самият факт, че съществуват форми за мн.ч. *едни* за изразяване на специфична неопределеност, сочи, че в българския език е налична тенденция към семантично обезцветяване и освобождаване от първоначалната нумерална семантика единичност. Проблематично е не съществуването на употребите, а облигаторността на *един, една, едно, едни*.

Контекстуалното ограничаване на облигаторността на *един, една, едно, едни* се наблюдава, когато именните фрази са разширени с определения или са следвани от подчинени определителни изречения, чиято роля в семантичен аспект е да превърнат обекта в конкретен, обособен от общия клас референт, но неидентифициран. В тези два случая *един, една, едно, едни* се оказват факултативни, тъй като контекстът изразява същото значение, което те носят. Такива ситуации са част от случаите, които Вл. Плуңгян нарича „контекстовая витеснимостъ“ (Плуңгян/Plungjan 2011). Герджиков, а и Ил. Гаравалова (Гаравалова/Garavalova 2014) смятат, че именно тези случаи са доказателство, че *един* има статута не на морфологичен, а на синтактичен определител, т.е. *един* няма статута на неопределителен член.

Семантичният развой на *един, една, едно, едни* в българския език е надхвърлил етапа на маркер за специфичност според имплицативната схема на

Хайне (Хайне/Heine 1997), тъй като има генерични употреби, макар и в тях *един* да се конкурира с нулевия и с определителния член. Генеричните употреби се разглеждат като транспозитивни и се наблюдават в езици, в които има тричленна организация на категорията неопределеност/определеност. Те представляват етап на отдалечаване от референтността в разволя към неререферентност според вижданията на Гивон.

По-сложно стои въпросът с предикатните употреби на именните фрази с *един, една, едно, едни* в българския език. Както беше посочено в подчаст 6.1, предикатни неразширени употреби от типа *Иван е един учител* са възможни само с еминентно значение. В тях *един* изпълнява функция на интензификатор, а именната фраза може да носи както негативна, така и позитивна оценка. Изключение правят номинални фрази със съществително с качествена семантика от вида *Иван е един наивник*, в които употребата е нееминентна. Нееминентни са и предикатни употреби на разширени с определения или подчинени определителни изречения именни фрази с *един*, които са референтни по семантика. В тях обаче се наблюдава факултативност на *един* поради действието на описаните по-горе контекстуални причини за стесняване на облигаторността.

В българския език не се наблюдават неререферентни употреби на именните фрази с *един, една, едно, едни* с изключение на генеричните транспонирани употреби. Ако се нанесат данните от семантичния разволя на *един* в българския върху имплицативните модели на семантичен разволя на неопределителния член на Гивон и на Хайне, ще стане ясно, че *един, една, едно, едни* не са достигнали финалния етап на генерализиран неопределителен член, който няма ограничения в дистрибуцията във връзка с числото, с лексикално-граматичния разред на съществителното и с контекстовото влияние.

За разлика от Л. Гайст, която ревизира схемите на Гивон и Хайне, смятайки генеричните и предикатните употреби за паралелни етапи от разволя на неопределителния член, в настоящата работа се придържам към виждането, че генеричните и предикатните употреби могат да се застъпват, но генеричните като транспозитивни са изпреварили по своето установяване в езика предикатните употреби, които показват или по-късна поява, или по-плавен процес на разволя.

Като обобщение, което произтича от наблюденията и анализите, се налага виждането, че *един, една, едно, едни* са граматикализиращо се средство, което не е достигнало до финалния етап на генерализиран неопределителен член (по терминологията на Хайне/Heine 1997). В настоящото състояние на езика се наблюдава етап от процеса на неговата граматикализация, който се отличава както със ситуации, в които *един, една, едно, едни* са облигаторни изразители на специфична неопределеност, така и на ситуации на ограничаване на облигаторността и конкуренция с нулевия член.

Литература

- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. Велико Търново: Фабер, 2004.
- Гаравалова 2003:** Гаравалова, Ил. *Школата на натуралната морфология и българската морфологическа система*. София: СЕМА РИШ, 2003.
- Гаравалова 2014:** Гаравалова, Ил. *Членуването на имената в българските говори*. София: Авангард Прима, 2014.
- Георгиев 1967/1978:** Георгиев, Ст. Лексико-морфологическа модификация на първичното числително *един* в съвременния български език. – В: *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. П. Пашов. София: Наука и изкуство, 397–410. Препечатано от *Български език*, 1967, 2, 114–124.
- Георгиев 1967/1978:** Георгиев, Ст. Лексико-морфологична модификация на първичното числително *един* в съвременния български език. – *Български език*, 1967, 2, 114–124. Препечатано в: *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. П. Пашов. София, Наука и изкуство, 1978, 397–410.
- Гинина 1987:** Гинина, Ст. Изразяване на категорията неопределеност на имената в съвременния български език. – Във: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 3. Съвременен български език*. София: Българска академия на науките, 1987, 447–454.
- Даниел, Плунгян 1996:** Даниелъ, М., Вл. Плунгян. Обязателност и контекстна выгеснимост (К описанию грамматической периферии). – *Серия литературы и языка*, 1996, 55, 1, 61–66.
- Зидарова 2018:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“. Пловдив, 2018. <http://procedures.uniplovdiv.bg/docs/procedure/1393/2455840881337648275.pdf>
- Иванчев 1978:** Иванчев, Св. Наблюдения върху употребата на члена в българския език. – В: *Помагало по българска морфология. Имена*. Съст. П. Пашов. София: Наука и изкуство, 1978, 186–211.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Лакова 1983:** Лакова, М. Семантика на въпросителните местоименни думи в съвременния български книжовен език във връзка с категорията определеност / неопределеност. – *Известия на института за български език*, 1983, 25, 147–178.
- Лакова 1997–1998:** Лакова, М. Категорията неадефинитност/адефинитност, или категорията „определеност/неопределеност“. – *Български език*, 1997–1998, 1, 12–24.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Маслов 1956:** Маслов, Ю. *Очерк болгарской грамматики*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1956.
- Маслов 1978:** Маслов Ю. К основаниям сопоставительной аспектологии. – Във: *Вопросы сопоставительной аспектологии*. Вып. 1. Ленинград: Издательство ЛГУ, 1978, 4–44.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа, 1981.
- Молле 2015:** Молле, К. За специфичността на именната фраза в българското и чуждестранното езикознание. – *Съпоставително езикознание*, 2015, 1, 60–72.

- Молле 2017:** Молле, К. За специфичността на именната фраза в българското и чуждестранното езикознание. Част II. – *Съпоставително езикознание*, 2017, 1, 38–50.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Ницолова 2017:** Ницолова, Р. Някои резултати от граматикализацията в българската морфология. – В: *Трети конгрес по българистика*, 23–26 май 2013 г., (под печат).
- Осенова 2002:** Осенова, П. *Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения*. София: СЕМА РИШ, 2002.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Плунгян 2011:** Плунгян, Вл. *Введение в грамматическую семантику*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011.
- Ревзин 1978:** Ревзин И. *Структура языка как моделирующей системы*. Москва: Издательство „Наука“, 1978, 133–273. http://inslav.ru/images/stories/pdf/1978_Revzin_Struktura_jazyka.pdf
- Ро Хауге 1987:** Ро Хауге, Х. Опит за тълкуване на генеричната употреба на *един* в българския език. – Във: *Втори конгрес по българистика. Доклади*. Т. 3. *Съвременен български език*. София: Българска академия на науките, 1987, 442–446.
- Стаменов 1985:** Стаменов, Хр. За употребата на *един* като показател за неопределеност в българския език (в сравнение с английски). – *Език и литература*, 1985, 3, 33–44.
- Стаменов 1987:** Стаменов, Хр. Показателят за неопределеност *един* и предикативната именна фраза. – Във: *Втори конгрес по българистика. Доклади*. Т. 3. *Съвременен български език*. София: Българска академия на науките, 1987, 430–440.
- Станков 1995:** Станков, В. Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. – В: *Българско езикознание*. Т. 1. *Проблеми на граматичната система на българския език*. Съст. В: Станков. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, 87–150.
- Станков, Иванова 1989:** Станков, В., М. Иванова. За неопределените именни синтагми, изразяващи специфичност/неспецифичност. – *Български език*, 1989, 1, 14–27.
- Стоянов 1980:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език*. 3. изд. София: Наука и изкуство, 1980.
- Чакърова 2004:** Чакърова, Ю. О маркерах *един / один* в българском и русском языках. – В: *Динамика языковых процессов: История и современность (к 75-летию со дня рождения проф. П. Филковой)*. София: Херон прес, 2004, 235–249.
- Якобсон 1985:** Якобсон, Р. Взгляды Боаса на грамматическое значение. – В: Якобсон, Р. *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985, 231–238.

References

- Burov 2004:** Burov, St. *Poznaniето v ezika na balgarite* [Cognition in the Language of Bulgarians]. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.
- Bybee 2002:** Bybee, J. Cognitive processes in grammaticalization. – In: *The New Psychology of Language*. Vol. II. Ed. by M. Tomasello. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 145–167.
- Chakarova 2004:** Chakarova, Ju. O markerah *edin/odin* v bolgarskom i russkom jazykah [On the question of the markers *edin/odin* in Bulgarian and Russian languages]. – V: *Dinamika jazykovykh processov: Istorija i sovremennost' (k 75-letiju so dnja rozhdenija prof. P. Filkovej)*. Sofia: Heron pres, 2004, 235–249.

- Daniel, Plungjan 1996:** Danijel', M., Vl. Plungjan. Objazatel'nost' i kontekstnaja vytesnimost'. (K opisaniju grammaticheskoy periferii) [Obligatority and contextual exclusion. (Contribution to the description of grammatical periphery)]. – *Izvestija RAN. Serija literatury i jazyka*, 1996, 55, 1, 61–66.
- Garavalova 2003:** Garavalova, Il. *Shkolata na naturalnata morfologiya i balgarskata morfologicheska sistema* [The School of Natural Morphology and the Bulgarian Morphological System]. Sofia: SEMA RSh, 2003.
- Garavalova 2014:** Garavalova, Il. *Chlenuvaneto na imenata v balgarskite govori* [Definite Article on Nouns in Bulgarian Dialects]. Sofia: Avangard Prima, 2014.
- Geist 2012:** Geist, L. Bulgarian *edin*: The rise of an indefinite article. https://www.uni-stuttgart.de/linguistik/sfb732/files/geist_edin_bulgdraftdez2012.pdf
- Georgiev 1967/1978:** Georgiev, St. Leksiko-morfologicheska modifikatsiya na parvichnoto chislitelno edin v savremennia balgarski ezik [Lexical-and-morphological modification of the primary numerical *one* in the contemporary Bulgarian language.] – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Sast. P. Pashov. Sofia: Nauka i izkustvo, 397–410. Prepechatano ot sp. *Balgarski ezik*, 1967, 2, 114–124.
- Ginina 1987:** Ginina, St. Izrazyavane na kategoriyata neopredelenost na imenata v savremenniya balgarski ezik [Expressing indefiniteness of nouns in the contemporary Bulgarian language]. – In: *Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika. Dokladi. T. 3. Savremenien balgarski ezik*. Sofia: Balgarska akademija na naukite, 1987, 447–454.
- Givón 1981:** Givón, T. On the development of the numeral 'one' as an indefinite marker. – *Folia Linguistica Historica*, 1981, II.1, 35–53.
- Heine 1997:** Heine, B. *Cognitive Foundations of Grammar*. New York/Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Hopper, Traugott 2003:** Hopper, P., E. Traugott. *Grammaticalization*. 2nd Edn. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Ivanchev 1978:** Ivanchev, Sv. Nablyudeniya varhu upotrebatata na chlena v balgarskiya ezik [On the question of the usage of definite article in the Bulgarian language]. – In: *Pomagalo po balgarska morfologia. Imena*. Sast. P. Pashov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 186–211.
- Jakobson 1985:** Jakobson, R. Vzglyady Boasa na grammaticheskoe znachenie [Boas' view of grammatical meaning]. – In: Jakobson, R. *Izbrannye raboty*. Moskva: Progress, 1985, 231–238.
- Kurylovich 1965:** Kuryłowicz, J. The evolution of grammatical categories. – *Diogenes*, 1965, 51, 55–71. Reprint: Kuryłowicz, J. *Esquisses linguistiques II* (International Library of General Linguistics, 37). München: W. Fink, 1975, 38–54.
- Kutsarov 2007:** Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologia* [Theoretical Grammar of the Bulgarian Language. Morphology]. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2007.
- Lakova 1983:** Lakova, M. Semantika na vaprositelnite mestoimenni dumi v savremenniya balgarski knizhoven ezik vav vrazka s kategoriyata opredelenost/neopredelenost [Semantics of the interrogative pronominal words in the contemporary Bulgarian standard language in relation to the category of definiteness/indefiniteness]. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 1983, 25, 147–178.
- Lakova 1997–1998:** Lakova, M. Kategoriyata neadefinitnost/adefinitnost, ili kategoriyata „opredelenost/neopredelenost“ [The category nonadefiniteness/adefiniteness or the category “definiteness/indefiniteness”]. – *Balgarski ezik*, 1997–1998, 1, 12–24.
- Lehmann 2002/1982:** Lehmann, Ch. *Thoughts on Grammaticalization: A Programmatic Sketch* (Second, revised edition.) Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt, 2002. [First edition: Lehmann, Christian. *Thoughts*

- on *Grammaticalization: A Programmatic Sketch*. (Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts 48). Cologne: Universität zu Köln, Institut für Sprachwissenschaft, 1982.]
- Marovska 2013:** Marovska, V. *Referentsiya i referirane v sveta na ezika* [Reference and Referring in Languages]. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2013.
- Maslov 1956:** Maslov, Ju. *Ocherk bolgarskoj grammatiki* [Essay on Bulgarian Grammar]. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah, 1956.
- Maslov 1978:** Maslov, Ju. K osnovanijam sopostavitel'noj aspektologii [The main theses of comparative aspectology]. – *Voprosy sopostavitel'noj aspektologii*. Vyp. 1. Leningrad: Izdatel'stvo LGU, 1978, 4–44.
- Maslov 1981:** Maslov, Ju. *Grammatika bolgarskogo jazyka* [Bulgarian Language Grammar]. Moskva: Vysshaja shkola, 1981.
- Meillet 1912:** Meillet, A. L'évolution des formes grammaticales. – In: *Scientia (Rivista di Scienza)* 12, 26, 6. Reprint: Meillet, A. *Linguistique historique et linguistique générale*. 2 vols. 1921/1936. Paris: Klincksieck, 130–148.
- Mel'čuk 1976:** Mel'čuk, I. On suppletion. – *Linguistics*, 1976, 170, 45–90.
- Molle 2015:** Molle, K. Za spetsifichnostta na imennata fraza v balgarskoto i chuzhdestrannoto ezikoznanie [Specific features of noun phrases in Bulgarian and foreign languages linguistics]. – *Sopostavitelno ezikoznanie*, 2015, 1, 60–72.
- Molle 2017:** Molle, K. Za spetsifichnostta na imennata fraza v balgarskoto i chuzhdestrannoto ezikoznanie. Chast II [Specific features of noun phrases in Bulgarian and foreign languages linguistics. Part II]. – *Sopostavitelno ezikoznanie*, 2017, 1, 38–50.
- Nicolova 1979:** Nicolova, R. Aspekte der Quantifikation in den natürlichen Sprachen. Sprache, Logik und Philosophie. – In: *Akten des 4. Internationalen Wittgenstein Symposium*, 28. August bis 2. September 1979. Kirchberg/Wechsel/Österreich, 1979, 549–550.
- Nitsolova 2008:** Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya* [Bulgarian Grammar. Morphology]. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2008.
- Nitsolova 2017:** Nitsolova, R. Nyakoi rezultati ot gramatikalizatsiyata v balgarskata morfologiya [Some results of the process of grammaticalisation in the Bulgarian morphology]. – In: *Treti kongres po balgaristika*, 23–26 may 2013 (pod pechat).
- Osenova 2002:** Osenova, P. *Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimeniya* [Semantics and Pragmatics of Bulgarian Indefinite Pronouns]. Sofia: SEMA RSh, 2002.
- Penchev 1984:** Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie* [The Sentence Structure in Bulgarian]. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.
- Plungjan 2011:** Plungjan, Vl. *Vvedenie v grammaticheskiju semantiku: Grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira* [Introducing Grammatical Semantics: Grammatical Values and Grammatical Systems in The World's Languages]. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2011.
- Rä Hauge 1977:** Rä Hauge, K. *Indefinite and generic NP's in Bulgarian and the question of the indefinite article* (Preliminary version). Oslo, 1977.
- Rä Hauge 1987:** Rä Hauge, H. Opit za talkuvane na generichnata upotreba na edin v balgarskiya ezik [Generic usage of *edin* in the Bulgarian Language]. – In: *Vtori kongres po balgaristika. Dokladi. T.3. Savremen en balgarski ezik*. Sofia: Balgarska akademiya na naukite, 1987, 442–446.
- Revzin 1978:** Revzin I. *Struktura jazyka kak modelirujushchej sistemy* [The Language Structure as a Modeling System]. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka“, 1978, 133–273. http://inslav.ru/images/stories/pdf/1978_Revzin_Struktura_jazyka.pdf

- Stamenov 1985:** Stamenov, Hr. Za upotrebata na edin kato pokazatel za neopredelenost v balgarskiya ezik (v sravnenie s angliyski) [On the use of *edin* as a marker of indefiniteness in the Bulgarian Language (in comparison with English)]. – *Ezik i literatura*, 1985, 3, 33–44.
- Stamenov 1987:** Stamenov, Hr. Pokazatelyat za neopredelenost edin i predikativnata imenna fraza [The marker of indefiniteness *edin* and the predicative noun phrase]. – In: *Vtori kongres po balgaristika. Dokladi. T. 3. Savremenena balgarski ezik*. Sofia: Balgarska academia na naukite, 1987, 430–440.
- Stankov 1995:** Stankov, V. Semantichni osobenosti na kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik [Semantic features of the category of indefiniteness of nouns in Bulgarian]. – In: Stankov, V. (sast.). *Balgarsko ezikoznanie. T. 1. Problemi na gramatichnata sistema na balgarskiya ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 87–150.
- Stankov, Ivanova 1989:** Stankov, V., M. Ivanova. Za neopredelenite imenni sintagmi, izrazyavashti spetsifichnost/nespetsifichnost [On the question of the indefinite noun phrases expressing specificity/non-specificity]. – *Balgarski ezik*, 1989, 1, 14–27.
- Stoyanov 1980:** Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik* [Grammar of Bulgarian Literary Language]. Treto izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.
- Zidarova 2018:** Zidarova, V. *Semantika i pragmatika na determinatsiyata v balgarskiya ezik* [Semantics and Pragmatics of the Category of Determination in the Bulgarian Language]. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na nauchnata stepen „doktor na filologicheskite nauki“. Plovdiv, 2018. <http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1393/2455840881337648275.pdf>.

Проф. д-р Красимира Алексова
 Катедра по български език
 Софийски университет „Св. Климент Охридски“
 Бул. „Цар Освободител“ 15
 1504 София
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Prof. Krasimira Aleksova, PhD
 Department of Bulgarian Language
 Sofia University “St. Kliment Ohridski”
 15 Tzar Osvoboditel Blvd.
 1504 Sofia, Bulgaria
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg